

Lokalne konsultacije sa udruženjima žrtava, povratnika i nevladinih organizacija o osnivanju REKOM

Bijeljina, BiH
11.april/travanj 2009.

Organizator: Povratak i održiv opstanak, Bijeljina; BiH

DNEVNI RED

10:00 -10:45

Otvaranje skupa

Salem Čorbo, Udruženje Povratak i održivi opstanak, Bijeljina
Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd
Vehid Šehić, Forum građana Tuzla

Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Uvodničar: Bogdan Ivanišević, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu

Osnivanje komisije

Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije

Mandat komisije

Javno slušanje žrtava

Ovlašćenja komisije

Odnos prema počiniocima zločina

Istraga o prisilno nestalim osobama

Reparacije za žrtve ratnih zločina: materijalne i simboličke

10:45 – 11:00

Istorijat inicijative za osnivanje REKOM

Uvodničarka: Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Srbija

11:00 – 11:15

Zašto REKOM?

Uvodničar: Salem Čorbo, Udruženje *Povratak i održivi opstanak*

11:45 – 14:30

Zašto i kakav REKOM

Moderator: Vehid Šehić, Forum građana Tuzla

Diskusija: učesnici

Učesnici

1. Alma Mašić, Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH, Sarajevo

2. Amir Kulaglič iz Srebrenice, Koordinacijsko vijeće Koalicije za REKOM
3. Blagoje Josipović, Komisija za istinu i pomirenje opštine, Bijeljina
4. Bojana Đukić, Boračka organizacija, Ugljevik
5. Branko Todorović, Helsiški odbor za ljudska prava u RS
6. Cvjetko Gajić, Boračka organizacija, Lopare
7. Duško Tomić, Dječija Ambasada Međaši, Bijeljina
8. Edin Ramulić, Udruženje Prijedorčanki *Izvor*, Prijedor
9. Emir Musli, novinar, Bijeljina
10. Fahrudin Hasanović, Udruženje šehida i poginulih boraca, Teočak
11. Hajrudin Denjagić, Povratnik, Lopare
12. Hamdija Husić, Udruženje Roma Republike Srpske, Bijeljina
13. Jusuf Trbić, Bošnjačka kulturna zajednica *Preporod*, Bijeljina
14. Ljubica Đurić, Opštinska organizacija porodica nestalih opštine Bijeljina, Bijeljina
15. Mato Ežegović, Povratnik, Gradačac-Pelagićevo
16. Mehmed Đezić, Udruženje logoraša Janja, Bijeljina
17. Milorad Jović, Boračka organizacija Bijeljina, Bijeljina
18. Miodrag Stojanović, Advokat, Bijeljina
19. Muhamed Beganović, Udruženje Roma *Složna braća*, Bijeljina
20. Muhamed Džuzdanović, Civilne žrtve rata, Teočak
21. Oliver Janjić, Fondacija *Jedna lasta*, Bijeljina
22. Pasaga Beganović, Udruženje Roma Republike Srpske, Bijeljina
23. Radmila Žigić, Udruženje žena *Lara* / Pan Radio, , Bijeljina
24. Sadik Pazarac, Novinska agencija ONASA, Bijeljina
25. Samir Canić, Medžlis islamske zajednice, Bijeljina
26. Sead Zahirović, Povratnik, Brčko
27. Smilja Mitrović, Opštinska organizacija porodica nestalih opštine Bijeljina, Bijeljina
28. Suzana Rađen Todorčić, RTV BN
29. Tanja Damjanović, Udruženje žena *Interactiv*, Bijeljina
30. Zorica Marković, Međuopštinsko udruženje civilnih žrtava rata, Bijeljina

Uvodničari

31. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd, Srbija
32. Bogdan Ivanišević, Međunarodni centar za tranziciju pravdu, Beograd, Srbija
33. Salem Čorbo, Udruženje Povratak i održivi opstanak, Bijeljina
34. Vehid Šehić, Forum građana Tuzla, Tuzla

Posmatrači

35. Admir Karić, Omladinska grupa Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj, Bijeljina
36. Nenad Đurić, Misija OEBS u BiH, Bijeljina

Ogranizatori

37. Fljorina Nureski, Udruženje *Povratak i održivi opstanak*, Bijeljina

- 38. Aleksandra Letić, Helsiški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj
- 39. Milijana Mičić, Helsiški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj
- 40. Jelena Grujić, Fond za humanitarno pravo
- 41. Jelena Simić, Fond za humanitarno pravo

Otvaranje skupa

Vehid Šehić: Ja bih vas zamolio da svi zauzmete svoja mjesta, kako bi konsultacije koliko-toliko na vrijeme počele. Ja bih vam se zahvalio što ste odvojili vrijeme da prisustvujete konsultacijama koje se održavaju u Bijeljini, a koja je započeta od strane Fonda za humanitarno pravo iz Beograda, Dokumenta iz Zagreba i IDC-a iz Sarajeva u pokušaju u prvom redu u stvaranju jedne Koalicije nevladinih organizacija iz Hrvatske, Crne Gore, Srbije, s Kosova i Makedonije o utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima kao i činjenica o teškim povredama humanitarnog prava.

Ovoj Koaliciji do sad je pristupilo negdje blizu stopedeset nevladinih organizacija iz ovog regiona, s jednom idejom da se nakon obavljenih konsultacija u ovim državama, u prvom redu sa predstavnicima nevladinih organizacija, znači organizacija koje se bave ljudskim pravima, a onda, ono što je posebno značajno i sa udruženjima žrtava rata različitih osnova, kako bi stvorili jedan ambijent u kojem bi došlo do formiranja regionalne komisije o utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima i teškim povredama humanitarnog prava.

Moram također napomenuti da je ovo najveća obaveza nas, koji trenutno danas živimo, u prvom redu radi žrtava čiji je život okončan, radi žrtava koji i danas žive, ali isto tako i radi generacija koje dolaze. Možda i danas aktuelni trenutak daje za pravo onim koji su danas došli na jednu ovakvu ideju.

Vidimo da nakon 50 godina od završetka Drugog Svjetskog rata, otkrivaju se masovne grobnice, što ukazuje da ipak zločin ne može biti sakriven. Mi imamo jednu obavezu, da ne bi negdje za 50 godina neko ponovo kopao nešto, tražio nešto, i to koristio za, možda neke iracionalne političke poteze, da stvarno svim svojim snagama, mogućnostima, što prije utvrdimo što više činjenica o svemu što se dešavalo u periodu '91.-2001. To je neki period koji bi obuhvatio ovaj rad komisije; s obzirom da su ratovi započeli '91., a završili se negdje 2001. godine. Da pokušamo stvoriti jedan takav ambijent, da smo spremni da se suočimo sa prošlošću, da pokušamo, da tako kažem, učiniti nešto, što je danas jako opasno u ovom regionu, a to je da ljudi vrlo brzo zaboravljaju, al' ne opraštaju. Mi smo imali uvijek da su govorili, mogu oprostiti, al' ne mogu zaboraviti. Na žalost, vrijeme čini da ljudi vrlo često zaboravljaju, a ne opraštaju, što stvara jedan ambijent još većeg nerazumijevanja i nepovjerenja nas koji ovdje živimo.

Moram reći da je utvrđivanje ovih činjenica bitno iz jednog drugog razloga, jer smo svjedoci činjenice da mnogi ratni zločinci koji su osumnjičeni, neće biti procesuirani, zbog masovnosti ratnih zločina koji su se desili na ovom području; zbog činjenice da su zakoni prirode neumitni, da oni čine svoje, tako da će mnogi sigurno okončati svoj život.

Nažalost, i mnoge žrtve će okončati svoj život, i bojimo se da će sa smrću mnogih tih ljudi i mnoge činjenice o ratnih zločinima otići u zaborav.

Ja sam eto, za početak toliko, kao moderator rekao, imaću vjerovatno prilike da kao moderator još nešto kažem, a sada bih, kao što ste vidjeli po našem dnevnom redu po današnjem našem planu rada, zamolio Salema Čorbu, iz udruženja „Povratak i održivi opstanak“ iz Bijeljine, koji je jedan od ljudi i organizacija koja, zajedno sa Helsinškim odborom za ljudska prava, danas organizuje ove konsultacije.

Salem Čorbo: Pa želim svakako da pozdravim sve prisutne i zaželim dobrodošlicu u grad Bijeljini, da im zahvalim što su odvojili svoje dragocjeno vrijeme, posebno oni koji su to uradili za vrijeme svojih praznika i velikih blagdana. Vrlo kratko ću reći da smo mi kao civilno društvo, koji najviše i najčešće imamo komunikaciju sa porodicama žrtava i sa svim tegobama koji oni nose, poprilično ostajali usamljeni u ovom poslu.

Nakon što tužilaštva završe svoj dio posla, ako ih otvore, nakon što političari održe po neki govor godišnje, porodice žrtava i svi njihovi problemi se nama natovare, ovako bih rekao, na pleća. I ovo je jedna od odluka da se ide na jednu organizovaniju formu u kojoj bi mi svi, kao Koalicija kroz jedan institut, podržan od svih država, zemalja bivše SFRJ, mogli na jedan mnogo struktuiran i precizan način da vodimo te probleme i da učestvujemo u njihovom rješavanju. Želio bih da kažem da ćemo mi danas imati uspjeha samo onoliko koliko se sami između sebe dobro slušamo i dobro razumijevamo. I kao što je red na ovakvim skupovima i ovakvim sesijama, ja bih zamolio da se svi učesnici redom predstave, da znamo ko s kim razgovara danas i ko predstavlja koju populaciju.

Pa evo, možemo ovako s moje lijeve strane:

Jusuf Trbić: Ja sam Jusuf Trbić, predsjednik Bošnjačke kulturne organizacije *Preporod* i autor knjiga koje govore o zločinima u Bijeljini, učesnik sam iz Forumu u Beogradu i bavim se dakle pitanjima kojima se eto malo ljudi bavi.

Emir Musli: Emir Musli, novinar i član udruženja *Povratak* u Bijeljini.

Nenad Đurić: Ja sam Nenad Đurić, dolazim iz terenske kancelarije *OSCE-a*, ovdje u Bijeljini i radim na poziciji posmatrača za vladavinu prava;

Pašaga Beganović: Ja sam Beganović Pašaga, predsjednik *Udruženja Roma Republike Srpske*.

Mate Ešegović: Ja sam Mate Ešegović, dolazim iz općine Gradačac, Pelagićevo.

Sead Zahirović: Sead Zahirović, dolazim iz Brčkog, proteklih pet-šest godina se kroz angažman u nevladinom sektoru bavim istraživanjem ratnih zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na općinu Brčko.

Dusko Tomić: Ja sam Duško Tomić, generalni sekretar *Dječije ambasade* i još uvijek predsjednik *Komisije za istinu i pomirenje* opštine Bijeljina.

Alma Masic: Alma Mašić, *Inicijativa mladih za ljudska prava u Bosni i Hercegovini*, koja je član Koordinacione grupe, ovdje u Bosni i Hercegovini za KO-REKOM.

Muhamed Dzuzdanovic: Ja sam Muhamed Džuzdanović, dolazim iz *J.U. Centar za socijalni rad* Teočak za rad sa civilnim žrtava rata

Blagoje Josipovic: Ja sam Blagoje Josipović, član sam Komisije za istinu i pomirenje Skupštine opštine Bijeljina, i predsjednik sam *Srpskog humanitarnog društva Majevica i Lopare* i svjedok sam mnogih zbivanja, ovdje u Bijeljini, u Semberiji, na Majevici, u predratno, ratno vrijeme, i poratno vrijeme;

Radmila Zigic: Ja sam Radmila Žigić, urednica sam lokalne radio stanice *Pan radio* i NVO aktivistkinja, zainteresovana sam za iniciranje ove teme i napredovanje u rješavanju i konflikata i dolasku negdje do istine na ovim prostorima;

Samir Camić: Ja sam Samir Camić, glavni imam medžlisa *Islamske zajednice Bijeljina*.

Hajrudin Denjagić: Hajrudin Denjagić, opština Lopare, iz Koraja.

Sadik Pazarac: Sadik Pazarac, *Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj* i dopisnik agencije ONASA.

Mehmed Djezić: Ja sam Mehmed Đezić, predsjednik *Udruženja logoraša Bijeljina-Janja* i član Opštinske komisije za istinu i pomirenje.

Branko Todorović: Branko Todorović, iz *Helsinškog odbora*, inače, kao organizacija smo članovi Koalicije za REKOM.

Jović Milorad: Ja sam Jović Milorad, predsjednik Opštinske boračke organizacije Bijeljina i zahvaljujem se domaćinu i ja vam želim prijatan boravak u našem gradu Bijeljini.

Miodrag Stojanović: Miodrag Stojanović, advokat iz Bijeljine.

Hamdija Husić Ja sam Hamdija Husić, iz *Udruženja Roma Republike Srpske* sa sjedištem u Bijeljini.

Beganović Muhamed: Ja sam Beganović Muhamed, predsjednik udruženja *Složna braća* u Bijeljini, asistent za obrazovanje Romske djece, ovdje u Bijeljini.

Fahrudin Hasanović: Ja sam Fahrudin Hasanović, predsjednik organizacije šehida i poginulih boraca općine Teočak, *Zlatni ljiljan*

Marković Zorica: Ja sam Marković Zorica, predsjednica Civilnih invalida-žrtava rata, međuopštinskog udruženja;

Edin Ramulić: Edin Ramulić, Udruženje Prijedorčanki, *Izvor* iz Prijedora, mi smo član Koordinacijske grupe za Bosnu i Hercegovinu u koaliciji za REKOM;

Bojana Djukić: Bojana Đukić iz Ugljevika, sekretar boračke organizacije Ugljevik;

Amir Kulagić: Dobro jutro, ja sam Amir Kulaglić, iz Srebrenice, član Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM;

Bogdan Ivanišević: Ja sam Bogdan Ivanišević, saradnik, konsultant Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, to je nevladina organizacija sa sedištem u New Yorku, ja živim i radim u Beogradu,

Vehid Šehić: Kao što vidite ja sam Vehid Šehić, predsjednik *Foruma građana Tuzle* a sada ću iskoristiti priliku da i Nataša kaže par riječi, ovo je prilika da se i ona na takav način predstavi pošto je ona ipak opšte poznata osoba u ovom regionu. Izvolite.

Nataša Kandić: Dobar dan svima, ja hoću samo kratko da vam kažem o čemu ću ja danas, govoriti. Ja ću govoriti od kuda ova inicijativa za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima, koji su to argumenti u prilog toj jednoj inicijativi i zašto ta inicijativa, odnosno, šta može da donese ta jedna Regionalna komisija u odnosu na ono što već imamo danas. To su suđenja za ratne zločine, to je nekoliko pokušaja osnivanja komisije, a ima, evo koliko vidim, da postoji tu i lokalna Komisija. Ja spadam u one koji zagovaraju da se osnuje regionalna komisija za utvrđivanje činjenica i drugih teških povreda koja bi bila fokusirana na žrtvu.

Vehid Šehić: Ja se zahvaljujem Nataši, sada ćemo prema našem planu krenuti. Vama je svima poznato da je u cilju prevazilaženja konflikta u mnogim državama jedna od institucija koji se vrlo često koristila, bile su komisije, odbori, koji su utvrđivali određene činjenice o sukobima u tim državama. O tim svim iskustvima u drugim državama, ja ću zamoliti Bogdana Ivaniševića da on ovaj skup upozna sa iskustvima i uspjesima drugih.

Bogdan Ivanišević: Hvala Vehide. Ja ću pokušati u kratkom vremenu da opišem iskustva drugih. To će biti veoma teško, zato što sada već postoji 35 komisija otprilike, možda i više, teško je više pohvatati sve te komisije koje se osnivaju u raznim državama. Jako puno je iskustava i teško je sažeti sva ta iskustva u 15 ili 20 minuta, tako da će sigurno biti nekih propusta, možda nedorečenosti, možda ćete u nekom trenutku osetiti da malo trčim kroz tu materiju, ali pokušaću to nekako pregledno da izložim. Upotrebiću neki zbirni termin, komisije za istinu, dakle, govoriću o njihovim iskustvima, mada dosta komisija koje su postojale nisu nužno sadržavale reč istina u svom nazivu. Ali, svuda se u literaturi, uopšte kad se govori o ovoj vrsti tela, govori makar opisno o komisijama za istinu. REKOM, sama skraćenica ne znači, ne uključuje reč istina, govori o regionalnom

telu za utvrđivanje činjenica, ali dobro to je sada drugo pitanje, o tome će biti možda više govora danas.

Dakle, tih 35 ili možda sad već nešto više komisija koje su do sada osnovane u posljednjih 25-30 godina, su bila zvanična tela. Kad govorimo o komisijama za istinu reč je o zvaničnim telima, telima koje su osnivale vlasti. Postoje uz to i neke druge inicijative, nezvanične inicijative, čak i neke komisije koje su se sveobuhvatno bavile utvrđivanjem činjenica, povredama ljudskih prava u datoj zemlji, na sličan način na koji to čine ove oficijalne komisije za istinu, ali termin „komisija za istinu“ gotovo da podrazumeva u sebi taj elemenat zvaničnosti. Koliko ja razumem inicijativu za REKOM, koju su pokrenule domaće organizacije i drugi akteri sa ovog područja, takođe bi reč bila o zvaničnoj komisiji.

Ta zvaničnost se ogleda pre svega u tome da ih osnivaju zvanična tela, a iskustva pokazuju da se osnivaju, najčešće do sada, ukazima šefa države, predsednika, ili u nekim zemljama, monarha. Npr. u Maroku, gdje je bila komisija, nju je osnovao kralj. U manjem broju slučajeva osnivanje su od strane parlamenata. Sad, postoje prednosti i određeni nedostaci određenog pristupa u osnivanju.

Osnivanje predsedničkim dekretom je jednostavnije, brže. Osnivanje zakonom od strane parlamenta obično zahteva, dakle, parlamentarne raprave, tj. onda to može da se oduži. To bi bili, uslovno rečeno, negativni aspekti osnivanja od strane parlamenta. Međutim, upravo takva jedna rasprava i konsultacije koje obično prethode osnivanju komisija od strane parlamenta daju možda veći, u nekoj meri, kredibilitet. Takve komisije počinju da rade sa određenom vrstom konsenzusa koji je postignut oko osnivanja takve komisije. Međutim, to ne mora da znači nužno da će komisija koju osniva parlament biti dobra komisija, uspešna komisija, a komisija koja se osnuje od strane šefa države da će imati bitne manjkavosti. Jer iskustva pokazuju da je bilo i komisija koje su osnivali šefovi država koje su vrlo dobro radile svoj posao.

Postoji do sada i jedna komisija koja je osnovana na nivou dve države, bilateralna dakle komisija, samo jedna; sve ostale komisije su bile komisije na nivou jedne države. Ova bilateralna je komisija koju su osnovali Istočni Timor i Indonezija, to je bilo u drugoj polovini ove decenije. Prošle godine je ta komisija završila rad, nakon tri godine svoga rada. Ta komisija osnovana je memorandumom o osnivanju. (Memorandum of Understanding, memorandum o razumevanju) koji su potpisali predsednici dveju država.

Ja neću sada govoriti o tome kako se ova iskustva mogu reflektovati na ono što bi osnivanje i delovanje jednog tela kao što je REKOM na ovom prostoru, kako se ta iskustva direktno reflektuju. Možda će u toku rasprave biti pitanja ili možda ćete imati neke asocijacije na to kako bi iskustva drugih mogla da se primene u ovom slučaju, na ovom prostoru. Ali evidentno je da bi REKOM, kao Regionalna komisija morao da uključi, osnivanje REKOMA bi moralo da uključi, predstavnike više država na ovom prostoru, za koje bi to ustvari bila komisija.

Druga stvar o kojoj bih želeo da govorim, nakon ovoga što sam kratko rekao o osnivanju komisija, je izbor i profil, da tako kažem, članova komisija. Dakle, ko su bili članovi tih komisija, i kako su se birali. Pre toga da kažem da je obično broj članova komisije negde od sedam do petnaest ili sedamnaest; većina komisija je imala oko 7 do 15 članova, ali neke komisije su imale veći broj, recimo u Južnoj Africi, u Maroku po 17 ljudi je bilo u komisiji. To delom zavisi od obima posla koji se, za koji se očekuje da će komisija raditi, odnosno stepena kršenja ljudskih prava, brojnosti onih kršenja zbog kojih ta komisija onda postoji i zbog kojih utvrđuje činjenice.

Ko su bili članovi komisija, kakvo je iskustvo drugih zemalja? Ja sam pomenuo da su komisije za istinu oficijelna tela, to bi možda moglo navesti na pomisao da to znači da su članovi komisija predstavnici vlasti, ali to nije tako. U najvećem broju slučajeva, komisije za istinu, i ako su bile osnovane od strane vlasti, uključivale su članove, komesare, dakle, članove komisija koji čak, ne samo da nisu bili predstavnici vlasti, nego najčešće nisu bili političari uopšte, nego su bili ljudi različitog profila i od ugleda. Dakle, javne ličnosti, lekari, advokati, predstavnici organizacija za ljudska prava, predstavnici verskih zajednica – u velikom broju komisija bar jedan, a češće i više predstavnika verskih zajednica bili su također među članovima komisija. Onda, pomenuo sam da su predstavnici nevladinih organizacija često predstavnici, često prisutni u komisijama. Recimo u Južnoj Africi, od sedamnaest članova, njih pet su pre toga imali iza sebe, aktivnost na polju ljudskih prava. U Istočnom Timoru, dva od sedam, i tako dalje, mogo bi da navedem dosta tih primera.

Obično se u tim komisijama, bar u novije vreme vodi računa, bar na izvestan način o etničkom i verskom balansu u komisijama, i o polnom. Tako da, u tim komisijama, bar okvirno se nastoji postići to da budu prisutni predstavnici onih etničkih ili verskih grupa koje žive u toj zemlji i također da budu među članovima i muškarci i žene. To je bar novije iskustvo, u poslednjih desetak godina.

U nekim od komisija bili su prisutni i stranci, mada je to izuzetak, pre nego pravilo. Recimo u El Salvadoru, u Gvatemali, u Sijera Leoneu, bilo je i stranaca, čak u El Salvadoru su bili isključivo stranci. No, pravilo je da uglavnom u komisijama sede državljani zemlje u kojoj ta komisija postoji.

Kako se biraju članovi komisija, kakva su iskustva drugih? U nekom prvom talasu postojanja komisija za istinu, te '80., rane '90. godine, kada su komisije postojale u Latinskoj Americi, većinom su bili birani, bili su imenovani i postavljeni od strane osnivača, a to je najčešće bio predsednik države, dakle, šef države. Kasnije, opet poslednjih desetak godina, trend je da je postupak oko izbora složeniji. Ali on je i transparentniji i u tom smislu demokratičniji na neki način, tako da su u proces predlaganja, pa čak i selekcije kandidata za komisiju uključeni, osim predstavnika vlasti, također i predstavnici civilnog društva, nevladine organizacije, udruženja žrtava, verske zajednice, profesionalna udruženja. Zavisi to od zemlje do zemlje. Recimo u Južnoj Africi, Sijera Leoneu, Istočnom Timoru, u tim odborima za imenovanje sedeli su predstavnici različitih struktura, društvenih, ne nužno, dakle, samo predstavnici vlasti. Ti mehanizmi mogu biti prilično složeni tako da ne bih sada zbog kratkog vremena ulazio u

detalje, uglavnom ideja je da se i u tom procesu osnivanja komisije i izbora članova postigne izvesna vrsta konsenzusa, da članstvo komisije uživa poverenje od strane javnosti.

Komisije su obično imale više odbora, više potkomisija, zavisno od tema kojima su se bavile. Takođe, u novije vreme, one uključuju jedinice za zaštitu svedoka, pravno odeljenje, administrativno odeljenje, tako da su često po svom sastavu to složena tela. U novije vreme takođe broj osoba, osoblja komisija, je bitno veći nego što je to bilo pre 15 ili 20 godina kada su komisije bile u nekoj svojoj ranoj fazi. Tako da ima sada primera, recimo Peru u kojem je oko 800 ljudi radilo u komisiji; u Južnoafričkoj Republici 350, u Istočnom Timoru blizu 300. U Liberiji, gde mislim da komisija još uvek nije završila svoj rad, samo među onima koji uzimaju izjave od strane žrtava bilo je, bar u početku oko 190 ljudi, uz to je postojao veliki broj ljudi koji su radili u drugim odeljenjima, dakle, tendencija je da su te komisije prilično velika i složena tela, kako bi mogle da uspešno rade svoj posao.

E sad, šta je mandat komisija? Do sad, kakva su iskustva drugih o tome? Naravno, različite komisije u različitim zemljama su se bavile različitim vrstama povreda ljudskih prava, u zavisnosti od toga šta je u tim zemljama bilo najkarakterističnije u vreme oružanog sukoba, ili, ako nije bilo oružanog sukoba, u vreme totalitarnog režima koji je prethodio tranziciji i uspostavljanju komisije. Uglavom, često su komisije morale da se suoče sa time šta da ne uvrste u mandat u smislu povreda ljudskih prava. Jer, ako bi se pokušale da registruju svaku povredu ljudskih prava, bitnu povredu ljudskih prava, u onim sredinama u kojim su recimo bili oružani sukobi, to bi zahtevalo godine i godine rada i prosto se neka selekcija onda mora napraviti. Nije ljudski moguće istražiti sve u jednom razumnom roku, u kom bi komisija trebalo da završi svoj posao. A sad, koliki je taj razumni rok, to je fleksibilna stvar, iskustva pokazuju da od jedne do tri godine traju, otprilike u novije vreme, možda bliže dve-tri godine. Sve preko toga rizikuje da dovodi do zasićenja javnosti pa i gubljenja interesa za rad komisije. Uglavnom, u nekim slučajevima se mandat, u smislu dela, tipa kršenja prava kojima bi se komisija bavila uređuje, određuje samim osnivačkim aktom o komisiji, i to vrlo restriktivno, ne može se ići van toga. Ima i drugi pristup, a to je da se daju, primera radi, u tom osnivačkom aktu, neki tipovi kršenja prava, a da se onda ostavi neka vrsta elastične formulacije, samim članovima komisije da odrede da li uz to u toku rada mogu da uključe i druge vrste kršenja, kršenja prava.

Većina komisija za istinu bavila se utvrđivanjem činjenica o kršenjima prava, također bavila se i istorijskim kontekstom u kojem su se ta kršenja dešavala. Ili, neko bi to mogao da nazove, bavila su se uzrocima sukoba. Tu ne postoji, doduše, neko fiksno pravilo. Komisija za istinu može biti vrlo smisljena i efikasna i korisna komisija i ako ne ulazi u taj aspekt. Recimo, poznata komisija u Argentini, jedna od prvih, nije se bavila time. Komisija u Maroku, iz ove decenije, jedna komisija također koja se generalno smatra prilično uspešnom komisijom, nije se bavila uzrocima, istorijskim kontekstom, ili onim što je dovelo do situacije u kojoj su se kršila ljudska prava kojima se komisija bavila. Još bih samo, kad je reč o mandatu, rekao da su se neke komisije bavile, osim utvrđivanjem činjenica o konkretnim pojedinim zločinima, ili kršenjima prava, i odgovornošću pojedinih institucija, profesionalnih institucija, sudstva, vojske, policije, novinske

profesije, verskih zajednica. To dakle je jedna mogućnost uključivanja u određene teme, u mandat, koja nije korišćena od strane svih komisija.

Generalno gledano, ne postoje striktna pravila koja je svaka komisija sledila. U stvari, pre bi se moglo reći da je svaka komisija na neki način svet za sebe, i ovo što ja pokušavam ovde da uradim je da nekako destilujem one zajedničke stvari ili nekoliko vrsta iskustava različitih komisija, ali iskustva nisu jednoobrazna.

Glavna ovlašćenja komisije, ja bih želeo nešto o tome sada da kažem, su da uzimaju izjave od žrtava, od svedoka i od, tamo gde je to moguće, od počinilaca, ali fokus je na žrtvama pre svega, i svedocima. One takođe mogu da imaju ovlašćenja da izdaju obavezujući nalog za svedočenje pred komisijom i obavezujući nalog za dostavljanje dokumenata, u nekim slučajevima imaju moć da vrše pretrese i pregled dokumentacije. Komisije mogu da stave u program zaštite svedoka, slično onome kako to sudovi rade. U manjem broju slučajeva, komisije su imale ovlašćenja da daju – što je samo jedan slučaj, sa južnoafričkom – ili da preporučuju, amnestiju za počinioce. Ovo je do sada postojalo samo u tri komisije, prema mom saznanju, znači, Južno-afrička komisija je mogla da daje amnestiju. U stvari govoriću malo kasnije nešto detaljnije o tom pitanju. Uglavnom, ta mogućnost da komisija preporuči, a naročito da da amnestiju, je veliki izuzetak, a ne pravilo kada je reč o iskustvima drugih komisija za istinu. Mislim da postoji dosta rasprostranjeno uverenje na području bivše Jugoslavije da sama institucija komisije za istinu povlači za sobom davanje amnestije za zločince. To prosto nije tačno, kao što iskustva drugih zemalja pokazuju.

Malopre sam rekao da u tim ovlašćenjima važno mesto može zauzimati izdavanje obavezujućih naloga za svedočenje i za dostavljanje dokumenata, međutim, tu isto treba biti jasno da čak i ako te komisije, prema osnivačkom aktu, jesu imale tu moć, to ne znači nužno da u praksi bi zaista uvek i uspevale da dođu do svedoka i dokumenata kojima bi obavezno naložili da se pojave, odnosno da se dostave dokumenti. Iskustva su tu različita. Često recimo, kada je reč o dostavljenju dokumenata, vlasti nisu u potpunosti izlazile u susret tim zahtevima sa obrazloženjem da su dokumenti uništeni i da su nepotpuni i da se ne mogu naći. S druge strane bilo je slučajeva komisija koje nisu imale dakle, tu moć, otprilike pola komisije jeste, a pola nije imalo, bar u osnivačkom aktu tu moć obavezivanja, izdavanja obavezujućih naloga, ali ipak su i te komisije koje nisu to imale kao moć uspevale da na kraju dođu do velikog broja važnih činjenica i da na osnovu toga sačine jedan verodostojan zapis o povredama ljudskih prava kojima su se bavile. Osim toga, komisije imaju pristup i drugim dokumentima, a ne samo onima koji se nalaze u nekim vladinim arhivama ili u dokumentaciji. Na primer u Gvatemali, tamošnja komisija koja je postojala krajem prošle decenije, devedesetih, nije imala pristup zvaničnoj državnoj dokumentaciji, u najvećem broju slučajeva, ali je zato mogla da se koristi deklasifikovanim američkim dokumentima na osnovu kojih je jako puno informacija moglo da se nađe. Neka paralela bi ovde bila sa korišćenjem dokumentacije, brojne dokumentacije, ogromne dokumentacije koju je sakupio Haški tribunal, i koja sada predstavlja arhivu tog Tribunala.

Glavni metod delovanja komisija za istinu,... Ustvari su dva glavna metoda. Jedan je uzimanje izjava, od svedoka, od žrtava, i počinilaca, i to uglavnom u zatvorenom kontekstu, ne u javnim slušanjima, gde se te izjave daju ili u uredu u komisijama ili je sama komisija odlazila na teren, tako da kažem, i uzimala izjave od raznih osoba, a drugi važan metod je prikupljanje izveštaja, spisa, dokumenata koji sadrže relevantne činjenice o kršenjima ljudskih prava iz mandata komisije. A onda, i sada u poslednje vreme, možda najvažniji aspekt delovanja komisije jesu javna slušanja. Dakle, to je počelo sa Južno-Afričkom Republikom, najpoznatijom komisijom do sada, poznatom, dobrim delom i zbog toga što je prvi put tada se dešavalo da su komisije počele da održavaju ta javna slušanja. To je možda, taj aspekt delovanja komisije, onaj glavni razlog zbog kog se komisije za istinu tako često osnivaju u tranzicionim društvima i zbog čega postoji snažno uverenje da su to važni mehanizmi.

Dakle, osim što komisije utvrđuju činjenice, one također daju i mogućnost žrtvama da upravo u tom svom javnom govorenju o onome kroz šta su prošle dobiju priznanje za svoje patnje, da se njihov glas čuje. U dobrom broju slučajeva to može da izazove empatiju, neku vrstu saosećanja kod onih koji pre toga možda nisu razmišljali ili su bili iz bilo kog razloga indiferentni, ili su negirali stvarnost kršenja ljudskih prava o kojima te žrtve sada svedoče pred komisijama. Ta javna slušanja upravo imaju velikog uticaja na kršenje tog, ili probijanje tog zida indiferentnosti, ili negiranja, ili ćutanja. To su dosadašnja iskustva komisija. Pri tome, treba reći da je od ukupnog broja žrtava od kojih komisija u proseku uzima izjave, samo mali procentualno gledano broj dolazi u tu situaciju da javno govori. Prosto, zahteva mnogo vremena da se organizuje da se drži ta vrsta javnih događanja. Recimo u Južnoafričkoj republici od 23.000 ljudi koji su dali izjave komisiji za istinu, dve hiljade je javno svedočilo, odnosno, javno bilo slušano. U Siera Leoneu, od 7.700 – 350, u Nigeriji od 10.000 – 340, u Maroku od manje od jedan odsto. Ne treba imati pogrešnu predstavu o tome da svaka žrtva, da će imati priliku da se pojavi na nekom javnom prostoru da se pojavi pred TV kamerama ili pred novinarima, pred publikom i govori o onom što se dešavalo, ali značajan broj žrtava i to može da učini.

Naravno, za ovaj događaj ključno je prisustvo elektronskih medija, kako bi se dakle taj glas, pre svega žrtava, čuo i van tog prostora u kom se to dešava. Dosadašnja iskustva su ustvari vrlo ohrabrujuća u tom pogledu, u smislu da je interes medija bio značajan. Dakle, mogu da navedem zemlje u kojima su ta javna slušanja bila praćena, bilo u direktnim televizijskim prenosima ili kroz televizijske rezimee u značajnom trajanju, ili kroz radio prenose. Južnoafrička republika, Maroko, Peru, Sijera Leone, Gana, Istočni Timor, Paragvaj, Liberija u novije vreme. Dakle veliki, veliki broj zemalja. Sada je trend da se dešavaju ta javna slušanja, a drugo i da mediji pokazuju interes za te događaje.

Još bih rekao nešto o dve ili tri teme. Jedna je tretman počinilaca, ili navodnih počinilaca, lica za koja se dakle pretpostavlja da su počinila krivična dela, odnosno teška kršenja ljudskih prava, iz mandata te komisije. Tu je bitno pitanje da li se u konačnom aktu, konačnom produktu komisije, a to je izveštaj komisije, da li se imenuju te osobe za koje se prema nalazu komisije sledi da su učinila značajna kršenja ljudskih prava. Tu su opet iskustva različita. Ali opet vidimo jedan trend promene u pravcu imenovanja. Dakle, u

početku te komisije, koje su uglavnom postojale u Latinskoj Americi, da kažem osamdesetih ili ranih devedesetih godina, uglavnom nisu imenovale krivce, odnosno osobe za koje je komisija utvrdila da su činile kršenja ljudskih prava. Praktično ni jedna komisija u Latinskoj Americi u osamdesetim i devedesetim to nije učinila, osim one u El Salvadoru. To je bio jedini izuzetak, pri čemu treba imati u vidu da su tu komisiju činili isključivo tri strana državljana. Državljeni El Salvadora nisu bili članovi komisije.

Sada je trend da se počinioци imenuju u ovim izveštajima, mada nije ni to uvek slučaj. Evidentno je da postoji interes žrtava i javnosti da se krivci imenuju, međutim postoji sa druge strane i činjenica da imenovanje može da izazove realne probleme za te osobe koje su imenovane kao počinioци. Sankcije koje nisu sudske sankcije, ali koje mogu da se sastoje u izlaganju javnoj sramoti, u ignorisanju zajednice, jednoj moralnoj osudi od strane zajednice, tako da to nije beznačajno pitanje – da li treba omogućiti i tim osobama da odgovore na navode, na ono što im se stavlja na teret. I tu je sad, takođe trend u radu komisija da treba omogućiti da to učine, naročito ako je jasno da u ovom slučaju ako se njihova imena pominju u javnim svedočenjima žrtava, ili svedoka, ako se namerava njihovo ime uneti u izveštaj, onda se počinioцу daje prilika da iznese svoje viđenje i odgovore na te optužbe i onda komisija nakon svega toga odlučuje da li će uvrstiti, imenovati tu osobu u izveštaju. Postoji jedna druga opcija, da se počinioци ne imenuju u javnom izveštaju, konačnom produktu, dakle, komisije, ali da se njihova imena navedu u, da kažem, tajnoj verziji izveštaja. Ne tajnoj, nego onoj verziji koja se dostavlja vlasti, onome ko je komisiju osnovao. I onda ta imena mogu da se proslede pravosudnim organima radi istrage, ali tada to samo ostaje na pravosuđu. Dakle, imena nisu u javnosti. Tako da, moguće su različite opcije.

Evo dobijam upozorenje da bih trebao da zbog vremena da privedem kraju, nastojaću da za dva tri minuta završim, mislim da ću moći to da uradim.

Vezano za ovo pitanje tretmana počinilaca ili navodnih počinilaca je pitanje amnestije, koje sam bio pomenuo malopre kada sam naglasio da je od velikog broja dosadašnjih komisija samo u veoma malom broju slučajeva, to je suprotno nekim predrasudama koje postoje, u komisijama bilo moguće dati amnestiju. Praktično samo u jednom slučaju, samo komisija za Južnu Afriku je imala to ovlašćenje da daje amnestiju, licu koje je počinilo ozbiljno kršenje ljudskih prava, pri čemu, i tu u Južnoafričkoj Republici je amnestija odobravana samo u zamenu za puno iznošenje činjenica o zločinu. Tako da, u praksi, od oko 7.000 ljudi koji su aplicirali za amnestiju, ona je odobrena od strane komisije, nakon te stroge procedure, za oko 1.180 osoba. Dakle, procentualno gledano čak mali broj aplikanata je imao na kraju odobrenje za amnestiju. Postoje još dve komisije koje same nisu mogle da daju amnestiju, ali su mogle da je preporuče pravosuđu. Mislim da je, znam da je, jedna bila ta komisija između Istočnog Timora i Indonezije, koju sam pomenuo, jedina do sada bilateralna komisija, ona je imala tu moć. Iako joj je u osnivačkom aktu pisalo da ima tu moć, ona nije preporučila amnestiju za bilo koga, nije htela da ulazi u to. I, treća komisija je liberijska komisija, koja ovih nedelja ili meseci završava svoj rad. Dakle, u svim drugim komisijama to nije bio slučaj.

Generalno, pitanje amnestije osetljivo je i u tim zemljama bilo, a i ovde je kada se pominje mogućnost, utoliko što naravno žrtve imaju prirodnu rezervu prema mogućnosti da oni koji su odgovorni za njihove patnje dobiju amnestiju, uprkos tome šta su učinili. S druge strane, ova neka dosadašnja iskustva gde je bilo tih, ta dva tri iskustva, mogućnosti davanja ili preporučivanja amnestije, izašla su sa tim rešenjima zbog toga što je to bio uslov da se uopšte komisije osnuju. Dakle, predstavnici vlasti bili su još uvek toliko jaki da nisu želeli da uopšte pristanu na osnivanje komisije ako ne bi dobili garanciju da će biti, bar ovako uslovno, amnestirani oni počinioци koji priznaju da su izvršili krivično delo, što verovatno nije kontekst koji ovde postoji. Ovde prosto ta tranzicija, primopredaja vlasti od strane prethodnog režima je izvršena u svim zemljama tako da to kao motiv, kao razlog za amnestiju, verovatno ne bi igralo ulogu. Međutim, jedan drugi razlog, ali o tome će možda biti rasprave danas, ili u nekim drugim skupovima koji predstavljaju deo ovog procesa, bi mogao biti za primenu tog sredstva: radi dobijanja informacija, recimo, o lokacijama masovnih grobnica ili drugih značajnih informacija o određenim krivičnim delima. Naravno, to je onda jedan kompromis o kome treba prosto da svi razmišljaju i da učestvuju u raspravi o tome, ali mislim da je važno da se razume razlog zašto. Dakle, kada se govori o mogućnostima amnestije, to nije zbog toga što neko ima pozitivan odnos prema ratnim zločincima i izvršiocima krivičnih dela, nego se razmišlja o tome da li bi to bio mehanizam koji bi predstavljao neki motiv za one koji imaju informacije o zločinima, i recimo lokacijama tela nestalih lica, da u zamenu o svedočenjima o tome, dobiju amnestiju.

Ono što isto želim da naglasim, što je vrlo važno, nije amnestija jedini način, jedino sredstvo koje bi se tu moglo, moglo možda primeniti, moguće je i bitno ublažavanje kazne. Dakle, smanjenje kazne kao neka vrsta tog motiva za počinioce da pristupe uopšte komisiji sa informacijama; ili je moguće pomilovanje nakon izricanja osude, i tako dalje.

Još bih možda samo kratko rekao o programima reparacije na osnovu preporuka komisija. Postoje dve grupe reparacija: najšire rečeno, materijalne reparacije i simboličke. Ove prve se uglavnom sadrže u davanju novčane nadoknade za pretrpljeni bol i štetu, ali takođe i u nekim drugim oblicima, kao što su recimo besplatna zdravstvena zaštita, pomoć pri obrazovanju ili neke druge slične mere. A simbolične reparacije se sadrže, pre svega se misli na memorijale za žrtve, takođe na izvinjenja od strane predstavnika vlasti zbog izvršenih kršenja ljudskih prava. Iskustva komisija su različita po tom pitanju, ali neko pravilo, ako uopšte postoji, je da u onim zemljama u kojima je bio, komparativno gledano, relativno mali broj žrtava, a same zemlje su bile, opet u odnosu na druge neke zemlje gde su postojale komisije za istinu, relativno ekonomski jake, kao što su Čile, ili Argentina, pa i Maroko, iznosi reparacija su bili dosta značajni. Sad imamo zemlje poput Južne Afrike ili Gane, gde su takođe, na osnovu preporuka komisije za istinu, veliki broj žrtava, većina žrtava je dobila određene materijalne reparacije, a i to uglavnom u vidu jednokratnih novčanih davanja. Međutim, tu za razliku od one prethodne tri države o kojima sam, naveo, Maroko, Čile, Argentina, to su iznosi bili dosta niži nego što su žrtve sa pravom očekivale. Sad da ne ulazim u cifre, zbog nedostatka vremena, ako nekog bude interesovalo, mogu i to da kasnije da kažem.

E sad u većini drugih zemalja u kojima su postojale komisije za istinu, primena preporuka komisija koja se odnosi na materijalne reparacije šepa. To je dakle proces koji teško ide. Uglavnom je reč o izuzetno siromašnim zemljama, recimo tri koje mogu da navedem, gde je do sada malo urađeno kad je reč o obezbeđenju materijalnih reparacija, Gvatemala, Istočni Timor, Sijera Leone su, doslovno među najsiromašnijim zemljama na svetu, a veliki je broj žrtava. Svuda tu su postojali oružani sukobi sa velikim brojem žrtava, tako da i realno to postavlja jedno organičenje pred te vlasti da onda primene te preporuke komisije, putem obezbeđivanja materijalnih reparacija.

Nešto bolje dakle stoje stvari po pitanju ovih simboličkih reparacija koje sam naveo. U većini iskustava komisija, po okončanju rada tih komisija, obično bi predstavnici vlasti pri nekom zvaničnom prezentovanju izveštaja, ili brzo nakon toga, upućivali izvinjenje žrtava u ime države, zbog tih kršenja prava. Takođe, u dobrom broju zemalja se podižu memorijali upravo kao deo primene preporuka komisija za istinu, mada i tu je slika dosta šarolika, ima i drugih zemalja gde i tu postoje bitni problemi.

Neću više govoriti ništa. Hteo sam nešto da govorim o odnosu sa sudskom vlašću, dakle o odnosu između komisija za istinu i pravosuđa, da li rad komisija za istinu predstavlja prepreku ili, ili nešto što pomaže, recimo procesuiranje ratnih zločinaca, ili nema nikakvog uticaja, to je tema o kojoj bih verovatno morao nešto malo više da kažem, ali zbog interesa vremena neću da to uradim. Mislim da ću moći u toku dana to da uradim; mislim da je to važno da se razreši, pošto postoji kod mnogo ljudi skepsa da bi komisija za istinu blokirala rad pravosuđa, ili ometala rad pravosuđa. Želim samo u ovom uvodu da kažem da iskustva pokazuju da nije tako, da, ako išta komisije za istinu, njihov rad ustvari povećava izgleda za procesuiranje ratnih zločinaca, ili drugih koji su kršili ljudska prava.

Evo ovde bih stao sa ovim prezentovanjem ovih iskustava drugih komisija za istinu.

Vehid Šehić: Hvala Bogdane, a o istorijatu osnivanja regionalne komisije govoriće Nataša Kandić, direktorica Fonda za humanitarno pravo.

Nataša Kandić: Mi smo slušali sad Bogdana Ivaniševića o iskustvima drugih društava koja su kao i mi imali ratove na svojim teritorijama. Neka ta iskustva mogu da nam pomognu u onome što je neki naš cilj da diskutujemo, da dođemo do karakteristika neke komisije koja bi bila najbolje rešenje, naše rešenje te komisije je REKOM. Do osnivanja nekih od pomenutih komisija je došlo tako što su udruženja žrtava i nevladine organizacije vršile veliki pritisak da se osnuju komisije koje će biti fokusirane na žrtve. U većini slučajeva komisije su osnivane, kao što je Bogdan rekao, odlukama izvršnih tela, a da nije bilo velikog konsultativnog procesa, da nije bilo velike debate u udruženjima, u organizacijama za ljudska prava, u civilnom društvu, o tome kakva komisija treba da bude, šta treba da bude mandat. Južnoafrička komisija je izuzetak. Tamo je parlament 360 sati diskutovao o tome koje sve elementi i kakav mandat, koje vrste povreda treba da budu u osnovi Južnoafričke komisije.

Mi smo grupa nekih nevladinih organizacija, upravo učeći na iskustvima drugih, videli smo da neke stvari, neki elementi, mogu jako puno da pomognu i nama, da budu korisni, a neke komisije i njihova iskustva teško da su primenjivi u našoj situaciji.

Još 2006. godine nekoliko organizacija, Fond za humanitarno pravo, Dokumenta iz Hrvatske, Istraživačko-dokumentacioni centar u saradnji sa Međunarodnim centrom za tranzicionu pravdu, počeli smo tu jednu raspravu o tome kako zapravo ovu komplikovanu situaciju u našim državama, koja se stvorila posle rata, kako to zapravo prevladati, da ostane neko trajno pamćenje o tome šta se dogodilo, da imamo jedan tačan zapis o tome šta se dogodilo, da žrtve budu priznate, nezavisno sa koje strane dolaze i iz koje države dolaze. Da imamo jedan registar, poimenični registar svih žrtava, da zapravo ostavimo u nasleđe budućim generacijama potpuno jednu, koliko je moguće jasnu sliku o tome šta se kome dogodilo, ko su žrtve, ko su stradali, ko su ubijeni, ko su nestali, da postoje njihova imena, da ona budu sačuvana i da se nadamo da ćemo na taj način sprečiti neko buduće ponavljanje zločina. Svi mi podržavamo suđenja za ratne zločine, ali smo svesni da kapaciteti sudova jesu ograničeni. Da prema nekom proračunu, grubo, za sledećih 20 godina svi sudovi, u svim državama na teritoriji bivše Jugoslavije ne bi mogli više od hiljadu dvesta onih koji su optuženi za ratne zločine da sprovedu postupak prema njima i da budu osuđeni. Što znači da bi većina počilaca ostala van domašaja pravde.

Ono takođe što je karakteristično i što nas je potsticalo da razmišljamo kako u našem slučaju obezbediti, osigurati, napraviti taj jedan zvaničan zapis o tome šta se dogodilo je i činjenica koje smo svi svesni da kod nas zavisno sa koje strane posmatramo da se mnoge žrtve minimiziraju, zločini se predstavljaju kao incidenti. Isto tako imamo situacija da se mnogi zločini preuveličavaju, da se najbolje i najtačnije o zločinima zna na nivou lokalne sredine, a izvan toga, kad se izađe iz lokalne sredine, da se o zločinima, o žrtvama jako malo zna.

Ono što je takođe tačno, to je da kod nas žrtve se pominju samo u vreme obilježavanja nekih datuma, da političari teško znaju više od dva imena žrtava i da što vreme više prolazi, sve je manje javnog prostora za žrtve. Jeste tužno, nije lepo, ali je tačno da mi imamo ravnodušna društva i da delom to što su nezainteresovani za žrtve je i posledica opšteg osiromašenja, ali jeste zabrinjavajuće da kod nas nema solidarnosti, nema saosećenja sa žrtvama. Sve to, ta jedna ružna i tmurna slika o tome kakvi smo postali posle rata nas, te organizacije koje su počele da razmišljaju o tome kako zapravo stvoriti jedan zapis dovelo do toga da smo mi počeli da razmišljamo u jednom pravcu da bi jedino jedna regionalna komisija koja bi se bavila utvrđivanjem činjenica, ali takođe i kazivanjem utvđenih činjenica mogla da obezbedi taj jedan objektivan, vrlo dokumentovan zapis o tome šta se desilo, šta se dogodilo. Da stvori taj jedan poimenični registar stradalih, ubijenih i nestalih. Da može da obezbedi to javno priznanje žrtava, da može da obezbedi da ono što se zna na nivou lokalnih zajednica da postane jedno javno znanje. Da to javno znanje učinimo takvim da bude priznato, da ga zapišemo, sačuvamo, obezbedimo da bude preneto budućim generacijama i da to zapravo ne može ni jedno nacionalno telo, ne može ni pedeset suđenja za ratne zločine, ali može jedna regionalna komisija koja bi bila prvenstveno fokusirana na žrtve, i koja bi u svom delovanju jako vodila računa o tome da upravo ovo obezbedi. Da obezbedi da javno znanje postane

priznanje, da pokušamo na taj način da žrtvama vratimo dostojanstvo, da im pokažemo da su bitne, i da pokušamo znači, tim javnim slušanjem da nadomestimo ona ograničenja koja su u suđenjima.

Svi vi znate da suđenja za ratne zločine su ona fokusirana na one koji su počinili te ratne zločine. Svedoci, žrtve koje svedoče suđenjima za ratne zločine, oni su u jednoj posebnoj funkciji, da pomognu sudu da utvrdi odgovornost onih koji su počinili zločin. Vrlo često svedoci, žrtve kad svedoče su prekinuti. Retko kada žrtva ili svedok pred sudom dobije vreme da može u celini da izgovori onu svoju priču. Da kaže o tome šta se njoj desilo, šta se sve dogodilo od trenutka, ili neposredno pre nego što je počeo rat. Zašto? Zato što sud ima optužnicu, postupa po optužnici i svedok-žrtva je onoliko važan koliko može podacima, informacijama kojima raspolaže da pomogne da sud utvrdi odgovornost optuženog.

Sa ovom komisijom i sa ovim našim viđenjem, da je ovo javno saslušanje žrtava, da bi ta komisija trebala da praktikuje, da organizuje javna saslušanja, žrtva dobija potpuno jednu drugu poziciju. Odjednom se stvara jedna platforma, i centralno mesto na toj platformi ima žrtva. Mi ćemo biti ti koji ćemo da slušamo znači žrtve da oni mogu da govore o onome šta se njima desilo i da mi slušanjem pokažemo da oni jesu bitni i da prosto pokušamo da stvorimo ono što je preko potrebno i bez čega stvarno nema izgradnje neke demokratske budućnosti, ukoliko mi ne uspemo da vratimo, a bilo je nekad na ovim prostorima solidarnosti i saosećanja. To nam je važno, koliko je važno da priznamo ono što se dogodilo, ma koliko bilo pokušaja političkih, da se ono što se desilo predstavi drugačije nego što se zbilja odigralo.

Da je to neka prihvatljiva inicijativa i od koga sve možemo očekivati da tu jednu inicijativu ili tu ideju da prihvati i da se zalaže za nju. Ono što smo do sada čuli u ovim konsultacijama je da udruženja žrtava, žrtve veoma podržavaju takvu inicijativu. Zato što se osećaju bespomoćno, najblaže rečeno, zato što nema tog priznanja, nema te brige u društvu, ima samo izolovanosti, i ne vide da ono što se njima desilo da je to nekome važno i da to predstavlja deo istorije društva. Postoji jedno, žrtve su prepuštene same sebi, i ono što je opasno, nema tu nekog društvenog odnosa društva prema onome što se njima desilo. Ma koliko bile velike te distance između onoga što mi kažemo društvu, svi smo pojedinačne žrtve, ipak sve što se dogodilo svakoj žrtvi ima veze sa društvom i mora da ostane zabeleženo sačuvano kao neko kolektivno, društveno pamćenje o tome što se desilo jednom društvu, u okviru koga su ti pojedinci.

Ukoliko nema tog pamćenja, iskustvo i prošlost i istorija pokazuju da se na ovim prostorima upravo to odsustvo pamćenja, odsustvo poštovanja žrtava, odsustvo brige za žrtvama da se vraća loše. Mi na ovim prostorima imamo često vraćanje zločina i zato danas mi jesmo u prilici da to pokušamo da sprečimo, i otuda ovaj naš pokušaj da razgovaramo sa što većim brojem različitih grupa civilnog društva, da pokušamo da steknemo podršku za ovu inicijativu, ali isto tako u okviru ovakvih sastanaka da čujemo mišljenje svih onih iz udruženja žrtava iz organizacija mladih, iz raseljeničkih grupa, iz raznih profesionalnih grupa, hoćemo da čujemo advokate, da čujemo profesore, da čujemo istoričare, da čujemo srednjoškolce, da čujemo studente, šta oni misle, šta oni

očekuju od generacija, od svojih roditelja, od onih koji su sve vreme zapravo prisutni u vreme događanja ovih nedela. I vaše mišljenje, vaše razmišljanje o tome kako se odnositi prema onome što se dogodilo, kako to sačuvati, kako sprečiti da se ne ponovi, da li ova naša inicijativa može da zaživi, šta nam je potrebno da dođe do oživotvorenja, da li mi možemo da u ovaj proces konsultacija uključimo cela, sva civilna društva, da možemo na kraju da kažemo, eto mi smo slušali o iskustvima drugih; ovo je iz iskustva drugih dobro možemo da ga primenimo, dajte da razgovaramo ko će biti, ko bi bio u toj regionalnoj komisiji, da ne zaboravimo i da uvek kažemo da regionalna komisija može jako puno da pomogne tužilaštvima za ratne zločine.

Ta komisija će uzimati izjave. Organizovati javna saslušanja, tu će bezbroj dokaza stići u ruke komisije i ona može da pomogne tužilaštvima. Sa druge strane vi svi znate šta se događa, koliko se malo smanjuje taj broj nestalih. U svim državama bivše Jugoslavije, mi danas imamo oko 16.000 nestalih. Oko 13 hiljada je taj broj nestalih, između 12 i 13 hiljada se odnosi na Bosnu i Hercegovinu taj broj, poslednjih godina se gotovo ne smanjuje. Znači oni koji znaju gde se nalaze tajne masovne grobnice, oni su odustali od davanja informacija. Mi računamo da bismo kroz ovaj konsultativni proces, sa osnivanjem te komisije mogli zapravo i da pomognemo zvaničnim komisijama koje se bave rešavanjem sudbine nestalih, da dođemo do podataka o tajnim masovnim grobnicama. Kako možemo, da li je to sad neka nada bez nekog ovaj pokrića?

Pa ako u ovim konsultacijama bude uključeno sve grupe civilnog društva stvorićemo jednu klimu, jedan ambijent u kojem će se smatrati važnim da konačno dođe do otkrivanja masovnih grobnica, da roditelji, porodice, konačno mogu da nađu neki mir, da znaju gde mogu da odnesu cvet, gde mogu da odu da obeleže taj dan kad su poslednji put videli nekoga iz svoje porodice, da prosto imaju mesto svog privatnog, porodičnog sećanja na ono što se dogodilo i mesto odnosa poštovanja prema svojim žrtvama. Ja duboko verujem da to mi možemo, da možemo računati na to i da naravno nećemo doći do podataka o posmrtnim ostacima onih, zapravo čiji su posmrtni ostaci uništeni, ali ja verujem da možemo da dođemo i do podataka o tom, i o toj vrsti zločina, o uništavanju tragova, uništavanju tragova počinjenog zločina, uništavanju posmrtnih ostataka.

Mi ćemo danas imati to vreme da razgovaramo o tome šta vi mislite o ovoj inicijativi. Ovo je na početku bila inicijativa tri organizacije, ali je od te ideje o važnosti regionalnog pristupa o utvrđivanju činjenica o tome šta se dogodilo, do ideje, inicijative o osnivanju komisije prošlo dovoljno vremena, i mi sami smo u tom procesu rasprave sazreli da smo shvatili da ta inicijativa ne može više biti inicijativa dve-tri organizacije, da o njoj treba da povedemo raspravu i da vidimo možemo li mi kao civilno društvo da sprovedemo regionalnu debatu o tome kako ćemo na najbolji način da utvrdimo i zapišemo i sačuvamo taj zapis o počinjenim ratnim zločinima, da kreiramo jednu pozitivnu klimu, da se odrekemo neke mržnje, neprijateljstava i da pokušamo zarad budućih generacija da stvorimo neko nasleđe nasuprot onom nasleđu zločina, jedno nasleđe činjenica koje će da pomogne budućim generacijama da nikada više ne dozvole ono što smo mi dozvolili.

Vaše učešće je jako važno. Bez vašeg učešća, bez vašeg mišljenja, bez vašeg razmišljanja o tome kakva to komisija treba da bude, pa neće biti da kažem ni te komisije. Ukoliko mi

uspemo ove i sledeće godine da stvorimo neki nacrt, da stvorimo sliku kakva nama to komisija, ko su, ko, će biti članovi, čime će se baviti, da li ta komisija može na kraju da izradi jednu mapu sećanja, obeležavanja onoga što je, počevši od početka ratova, znači od negde septembra '91. godine pa nadalje. Da imamo za učenike u srednjim školama, za studente, da imamo jednu mapu sećanja koju će oni onda moći da prođu celu, da krenu i da onda putevima te naše mape da saznaju šta se to, dogodilo. Da li mi možemo da uključimo u ove naše konsultacije i one koji danas jesu vrlo nezadovoljni, ili imaju i određena politička stanovišta koja nemaju nikakve veze sa ovim čime se bavimo, nego se bave politikom, okrenuti su budućnosti. **Ja mislim da je jako važno da uključimo i one koji ne misle kao mi, ili koji se ne bave ovom temom, zato što ovo nije stvar i inicijativa nekih organizacija koje isto misle. Ovo može da uspe i može da, i važno je zapravo za čitavo društvo.** To je neka inicijativa, koja mora da se zasniva na konsenzusu. Svi moramo da smo saglasni za to da su činjenice najvažnije. Da činjenice predstavljaju tu istinu koju niko ne može da ospori i niko ne može da porekne, da svima nama je potrebna upravo takva istina koja će da nam govori preko činjenica, preko imena ljudi i to je ono što činjenice i imena nikad niko ne može da porekne, nikada niko ne može da kaže to nije tačno.

I zato ja mislim da je jako važno da ovaj da mi danas razgovaramo i o tome kako ćemo različite grupe civilnog društva da uključimo, da razgovaramo o tome sasvim slobodno o raznim pitanjima koja je iz iskustva drugih pokrenuo Bogdan Ivanišević. Šta mi mislimo o tim javnim saslušanjima, šta mi mislimo kako da privolimo vlade i parlamente svih država da krajem sledeće godine kada im budemo predavali te preporuke, taj nacrt tog modela te komisije, kada budemo sakupili milion potpisa i sa tim se obratimo vladama da li će te vlade i parlamenti uzeti to u razmatranje, da li ćemo mi kroz ove dve godine postati toliko snažni, i sa tih milion potpisa dobiti takav legitimitet da neće biti vlade koja će reći, ne mi to nećemo, mi hoćemo budućnost, nećemo da se vraćamo na prošlost? Ja mislim da mi možemo da uspemo, da trebamo, da imamo stalno u vidu da nam je cilj da stvorimo jedno pozitivno nasleđe za buduće generacije, kao jedini pouzdan garant da se na ovim prostorima više nikada neće ponoviti zločini kao što su se do sada dogodili i ponavljali.

Ja bih sada zamolila, ja mislim i da je moje vreme...

Vehid Šehić: samo kratko Salem da kaže zašto...

Nataša Kandić: ... tako da bih ja gospodinu Salemu dala reč, a onda ćemo dalje po dnevnom redu.

Salem Čorbo: Moraćemo se malo uskladiti sa terminima, mediji i TV ekipe su limitirani vremenom, pa ćemo ovaj dio malo ubrzati. Zašto REKOM? Mislim, mi svi koji sjedimo ovdje i bavimo se time mislim da sami u sebi već znamo dovoljno razloga zašto REKOM, zašto komisija na ovom nivou, sa ovim punim kapacitetom, sa ovim ovlašćenjima, sa ovim mandatom, i sa ovim ciljem.

Mislim da smo došli u jednu situaciju, evo koliko godina poslije rata, da smo potpuno svjesni da su nam tužilaštva nejaka, još uvijek, da nam je vlast bezočna u tretiranju žrtava, porodica, njihovih trauma, već smo niz primjera o tome rekli, i da smo mi, nevladin sektor počeli bivati sve nemoćniji, da nosimo sami to breme koliko ovaj problem, ovaj gorući problem postkonfliktnog društva na ovim prostorima nosi.

Tu prepoznavamo svoju ulogu, da ojačani, znatno udruženi sa jednim kapacitetom koji može odgovoriti našim velikim potrebama. Dovoljno je da samo ono što znamo, mi, što znamo i imamo, da unesemo u rad ove komisije i to bi bio jedan ogroman kapital u smislu rješavanja ovih problema. Zašto ovo govorim? Potpuno su žrtve zaboravljene, one su gotovo praktično eliminisane iz ovih procesa. Reći ću vam jedan podatak, pored ovog da mi još uvijek tražimo blizu 13 hiljada nestalih u Bosni i Hercegovini, da ni na jednom nivou države Bosne i Hercegovine, status logoraša, njihova prava, nije regulisano ni jednim zakonom. Ni jedan entitet, ni država Bosna i Hercegovina nisu se posvetili da takvo pitanje, to pitanje, koje muči toliki broj naših sugrađana, bar u neke elementarne zakonske norme uokviri.

Još teža situacija je rekao bih sa nestalim osobama. Država Bosna i Hercegovina je usvojila Zakon o nestalim osobama prije poprilično godina i nevjerovatno, on se apsolutno ne sprovodi. On je blokiran, on je opstruiran, i od tad nemamo pomaka u ovom, na žalost, ogromnom broju od 13.000, zato što je politička elita kroz svoje instrumente i upravljanje nad tim Fondom za nestale koji nikad nije formiran, i Institutom za nestale koji se bavi političkim prepucavanjima ne radi svoj posao, ne radi ono što bi žrtve željele, što bi očekivale, i što na to nam stalno ukazuju. To je samo onaj jedan aspekt koliko je vlastima stalo do pune istine, do pune pomoći žrtvama, njihovom problemu, rješavanju njihovih svakodnevnih problema.

More zakona dalje koji prate, zakoni o civilnim žrtvama rata su vrlo diskriminatorni, oni uopšte ne prate stvarnost, oni umnogome otežavaju porodicama žrtava da ostvare bar dio minimuma svojih prava. Hiljade je razloga. Tužilaštva su bila neuvezana. Nedavno usvojena strategija je donekle malo ublažila taj slučaj. Ja vam mogu reći naša iskustva; višegodišnjom saradnjom sa tužilaštvima mi smo bili ti da tužilaštvima dajemo tačne upute gde stoje podaci koji njih interesuju. Koja je to služba uzimala i prije koliko godina, u kakvom obliku su uzimane, da li su službene izjave, i da li je to pohranjeno. Tužilaštva nisu imala komunikaciju između sebe, nemaju ni sada. Ne može civilni sektor nadomjestiti taj jedan ogroman vakuum, jedan nesklad, jednu nekoordiniranost, jedan ogroman prazan prostor u kojem su nam ostavljene žrtve, porodice žrtava, prije svega govorim za ubijene i nestale i mi s njima više zaista ne znamo gdje ćemo.

Ja ću dati samo jedan kratak primjer prije nego što završim. '97. godine ja sam bio u posjeti jednom selu u Istočnoj Bosni, prvi put. Blindirana auta, SFOR. Obilazili smo to selo i komšija, mještalin iz susjednog sela nam se priključio, srpske nacionalnosti, da ne govorim sad, i dostavio nam je u jednom LIPA bloku tačno skicirano mjesto gdje su sahranjena tijela koja su ubijena u tom selu. To je jedan čovjek uradio '97. godine, rekao da on ne bi mogao zamisliti svoj život da nam to nije dao. Već taj dan mi smo na dva mjesta malo zakopali i na 30 cm. smo vidjeli da imaju dva tijela. Jedan čovjek je imao

hrabrosti da '97. godine komšijama, poznanicima, ljudima sa kojima je do tad živio da te podatke. U to vrijeme su komisije za nestale bile nacionalne, vjerovatno mu je bilo teško opredijeliti se kojoj bi on nacionalnoj komisiji dao ovaj podatak. Da je tada postojala ovakva jedna komisija, utvrđena sa ovim mandatom, sa ljudima apsolutnog povjerenja koji je vode, mislim da bi se veliki broj naših sugrađana ohrabrio, dao nam prijeko nam potrebne podatke i više bi tijela bilo ekshumiranih, ne bi se vodile kao nestala. Ja lično mislim da bi mnogi drugi krajevi i Bosne i Hercegovine i područja bivše SFRJ, na sličan način, bez ikakvog udjela političkih, bilo kakvih domena, mogli na taj način apsolvirati ovu priču o nestalim u vrlo kratkom roku.

Ja bih vas zamolio, evo sada idemo na pauzu, idemo na kafu, moramo da obavimo te stvari da samo svako u sebi pronade razloge u svom poslu kojim se do sada bavio da vidi kako bi to moglo, taj dio da prenese na ovu komisiju i kako ta komisija da olakša njegov rad. Što se nas tiče, organizacije koja se dugo bavi ovim poslom, mogućnost da dodemo do uvida u ovu dokumentaciju određenih državnih organa je ključna u istragama. Takođe moguć je i dio Haškog tribunala. Dio o kojem govorim ovdje je da se u javnosti stvaraju određene laži, da se žive paralelni životi. Ja ću nažalost pomenuti u svemu Bijeljini, a svi mi znamo da imamo slične primjere. Ovdje se 02.04. svake godine u isti dan, čak jednom i u isto vrijeme obilježavaju dva događaja; Bošnjačka i ostala nesrpska udruženja obilježavaju dan stradanja, početak egzodusa, početak stradanja koji je na kraju završio potpunim njihovim egzodusom iz grada, a vlasti su slavodobitno kod spomenika palim borcima veličali svoju pobjedu. Isti dan, u isti sat, isti događaj. Teško da s tom istinom možemo zajedno u budućnost. I mislim da nam upravo zato treba ovako dokumentovano činjenično stanje, da jednom eliminišemo politiku iz ove sfere koja joj ne pripada, koja je na žalost produkt prije svega njihovog činenja. Predlažem pauzu i hvala.

Vehid Šehić: Kafa je na terasi, počecemo deset do dvanaest. Ja vas molim da deset do dvanaest budemo u sali.

Zašto i kakav REKOM

Moderator: Vehid Šehić, Forum građana Tuzla

Diskusija: učesnici

Vehid Šehić: Ja bih vas zamolio da započnemo sa ovim drugim dijelom koji je jako bitan. Čuli ste uvodničare, čuli ste zašto inicijativa, zašto REKOM, jedan pregled rada i uspješnosti rada komisija koje su bile osnivane u drugim državama, i ja bih vas zamolio da, kao što je i Nataša rekla da slobodno, najotvorenije govorite o problemima sa kojima se vi suočavate. Sigurno da danas niko nije protiv istine, međutim problem prostora u kojem mi živimo, da svako želi da ima ekskluzivno pravo na svoju istinu, i to sigurno koči stvaranje jednog povjerenja i razumijevanja među nama koji živimo i u Bosni i Hercegovini, a i u čitavom regionu. Još bih vas samo zamolio da prije nego što počnete govoriti, da se samo predstavite i da kažete iz koje organizacije dolazite, jer će se štampati jedna brošura, a i to je neki trajni zapis nečeg što se govorilo na ovim konsultacijama koje održavamo u Bijeljini.

Duško Tomić: Ja ću...ako može...

Vehid Šehić: Može

Duško Tomić: Ja sam kao što sam rekao advokat, Duško Tomić, sekretar *Dječije ambasade* i predsjednik Komisije za istinu i pomirenje opštine Bijeljina. Odmah na početku moram reći da sam bio obradovan dobivši poziv od Helsinškog odbora za ljudska prava, koji je, kako mi rekoše, organizator ovog skupa. Jel' me gotovo rijetko, i nikad ne zovu, pa sam bio prijatno iznenađen.

Kada smo mi pripremali i formirali komisiju za istinu, tada smo pozvali goste i pozvali smo Helsinški odbor. Planirali smo, pored vas gospodine Šale, da na tom predsjedavajućem stolu bude i gospodin Branko Todorović. On je to odbio i nije htio sjediti tu s nama za tim stolom. Vidim da ga nema ni tu s vama danas; i ja bih zamolio da Branko zaista bude pionir i ovih stvari da ne izbjegava i da ne igra duplu igru. Toliko što se tiče Branka Todorovića.

Druga stvar, Komisija za istinu i pomirenje je možda jedinstvena u Bijeljini. I to je Komisija koja je formirana sa jedinim ciljem, da uz pomoć nje međunarodna zajednica, i zbog nje, ukinе sankcije Bijeljini. I taj cilj smo postigli, između ostaloga zahvaljujući Komisiji koju je formirala, formirala Skupština, ukinute su sankcije Bijeljini.

Ali rad Komisije u Bijeljini je bio paklen. Mi smo najomraženiji ljudi u Bijeljini. I ovih dana se najavljuje ukidanje Komisije, tačnije izmjena nekih članova Komisije. Zašto? Pa zato što Komisija nije htjela raditi ono što se sviđa vlastima nego ono što je istina. Nije tačna konstatacija, gospodine Šale vaša, da svi hoće istinu. Nije tačno. Oni koji su počinili zločine, a mnogo ih je u vlasti i danas, neće istinu. Oni se plaše te istine. Dakle, istinu hoće žrtve, istinu hoće pravedni, istinu hoće ljudi koji zaista hoće da žive u miru. Problem je u tome što su zločine činili sistemi. Zločine su činili sistemski, organizovano. I danas ti sistemi deklarativno, javno, podržavaju komisije za istinu, ali istinski, podmuklo, ne daju da rade te komisije. Ja nisam siguran da i jedan sistem u okruženju, pa i naš današnji, želi istinu. Ni u Hrvatskoj, ni u Srbiji, ni u Bosni i Hercegovini. Jer da je drugačije ne bi ovako bogatu inicijativu i kvalitetnu, ne bi ovako stidno podržavale neke male organizacije, nego bi uz nas grunule vlade. Vlade još uvijek nisu za ovo što mi radimo. Jer se boje i one istine. Dakle, zato je teško tražiti istinu, zato je teško boriti se.

Nas je, ovo je bitno, nas je vlast, nas je izvršna vlast, dakle, inaugurisala kao Komisiju, načelnik opštine, Mićo Mićić. Pa je onda zakonodavna vlast, skupština, donijela odluku i postavila nas da radimo. Kada sam, a to znaju mnogu ovdje, izložio na Skupštini, prije mjesec i po dana, šta smo radili godinu dana, i zatražio da se javno Skupština opštine odrekne i osudi sve počinjene zločine u Bijeljini, bio sam izigran i ismijan na toj Skupštini. Cijela Skupština, bukvalno cijela Skupština je bila protiv Komisije. Da bi kad sam na kraju ponudio ostavku i rekao da je zaista dobro da se sazna da je Bijeljina prevarila međunarodnu zajednicu, i molim vas evo, pošto sam ja proglašen izdajnikom, i članovi ove Komisije, smijenite nas, tada je Mićo ustao i rekao, neka nastavi Komisija. I na toj Skupštini nas je samo branio radikal, predsjednik skupštine, Đurđević.

Ja sam mnogo očekivao od Dodikove partije, socijaldemokrati, njihov predstavnik je bio najžustriji. Ali sam shvatio zašto i završavam. Nedavno sam dobio transkripte, kao advokat, u odbrani Gojka Kličkovića. I tamo sam bio zapanjen kad sam vidio da je na pedesetoj sjednici, koja je bila zatvorena, tajna, 15. i 16. aprila '95. godine u Sanskom Mostu, najradikalniji bio Milorad Dodik. On je tada izjavio: 'gotovo sve ciljeve, metode i sredstva SDSa podržavam. I šteta je što nismo uzeli Sarajevo, a sada juriš da uzmemo Bihać.' Eto shvatio sam. I poslije toga prva moja reakcija je, meni se Dodik Milorad gadi. Jer je dupli igrač. Jer je kao čovjek, on se bori za mir svaki dan da zaustavi rat, ne dajte rat, nemojte rat, igrao je užasno lošu ulogu i zato i danas njegova vlast krije zločine, krije zločince, i nije za Komisiju ovakvu. Hvala vam.

Vehid Šehić: Hvala Duško, pogrešno si me shvatio. Ja sam rekao da svako hoće istinu svoju. A svačija istina prikriva činjenice o dobrom dijelu onoga što se desilo. I to je bila moja intencija, i ti dobro znaš da su nas kad smo mi pokušavali, i tu je Nataša bila drugačije uključena, u onu našu komisiju u BiH svi su podržali, ali nikad nisu željeli da to što je napisano kroz zakon i ostvare. Drugi, ili druga učesnica je Smilja Mitrović. Izvolite.

Smilja Mitrović: Pre svega da vas sve skupa pozdravim i da vam se zahvalim što ste me pozvali na ovaj skup. Ja sam Smilja Mitrović iz *Udruženja porodica nestalih* Bijeljine. Htjela sam da ovdje kažem danas, što se tiče nestalih osoba ja sam iz porodica žrtava nestale osobe. I htjela bi ovdje istaći da 13.000 nestalih osoba u Bosni i Hercegovini je veoma veliki broj i da se od toga ne može odmicati i ići na druge neke teme, dok se to ne riješi u Bosni i Hercegovini. Ja smatram da sve komisije koje su do sad nešto radile, da nisu ravnopravno radile, i da uopšte nije zastupljene iste nacije, u Bosni i Hercegovini. Ja mogu reći gospođi Nataši Kandić, koliko je slušam na medijima, izjavama, da ona ima samo jedan cilj, da se Bošnjaci ovde prezentuju, da su oni žrtve u Bosni i Hercegovini, dok nas, naše žrtve se nigdje ne pominju od nje, sa njene strane. Ja molim Natašu Kandić da ona kao predstavnik te humanitarne organizacije predstavlja isto sve tri strane i možda postoji mogućnost da se dođe do neke istine i da budemo svi ravnopravni prema međunarodnoj zajednici. I njoj isto zamjerim, zato što ona jednu stranu pomaže, dok druge uopšte ne uvažava, ovako nas zovnu po jedan sat-dva da se ispričamo i na kraju ništa od nje nema.

E ja imam Udruženje 14 godina koje od nijedne organizacije nije pomoć dobilo, jedini onaj putni trošak koji dobijem, to mi uvijek, primjedbu prave, i jednostavno uvijek to mi ne bi ni dali što kad dođemo na sastanke. **Prema tome, ja smatram da ovaj skup mora danas da krene od nestalih osoba i da prihvati tu činjenicu, kad se to riješi postoji mogućnost da se ide dalje. Kad se te žrtve ukopaju, da se smire ove porodice koje traže svoje nestale. Vi znate šta znači, ima vas ovde dosta koji tražite svoje nestale. Znaete kako je s time živjeti i na koji način.**

A gospodinu Salemu bi htjela reći što se tiče, da se 02.04. slavi ovdje u Bijeljini dok vi patite, tako se isto u Tuzli slavi oslobođenje Tuzle dok ubijeni, drže se parastosi za mlade vojnike, koji su izginuli na tuzlanskoj koloni u miru. Pa vas molim da to uvažite i da morate da poštujuete i srpske žrtve koje su stradale u Bosni i Hercegovini da se krene

tražiti. Mi još uvijek nismo doživjeli da neka porodica od Bošnjačke nacionalnosti kaže gdje je grobnica srpskih žrtava. Ja nisam, evo moj sin je nestao, ja nisam doživjela da neko izađe, da neko izađe da nama pomogne.

Haški tribunal je upro oči u Srpske, u Srpski narod. Recimo, mog je sina isto zarobila vojska Bošnjačka i Hrvatska, međutim nema nikakvog glasa od toga. Znači da uopšte nismo ravnopravni u ovome i ne možemo biti i nema, nema istine dok god ne budu se sve žrtve poštovala i bile ravnopravne na ovom prostoru Bosne i Hercegovine. Hvala za toliko.

Vehid Šehić: Samo polako. Imam, i ja. Gospođo Smiljo, ja mislim da bi najbolje bilo da o žrtvama govorimo kao žrtvama, da zaboravimo nacionalnu pripadnost. Ja vas apsolutno shvatam, i ako budemo tako gledali žrtvu, onda je apsolutno svejedno ko kome pripada. To je osnov. S druge strane, mi živimo u državi, vi ste u pravu, isto je u pravu i Salem, gdje se određeni događaji slave kao pobjeda i poraz, gdje se neki ratni zločinci još uvijek slave kao heroji. Jer mi još uvijek, kao građani ove države nismo spremni da se suočimo sa prošlošću na jedan objektivan način. I upravo je cilj svih ovih ljudi ovdje da konačno prestane prebrojavanje u ovom trenutku, na nacionalnoj osnovi, naročito žrtava nestalih osoba, nego da se, po mogućnosti, a to je utopija, sve pronađu i da dobiju svoje ime i prezime, kako ste vi rekli, da se sahrane na način kako to dolikuje čovjeku. Upravo, ideja ovih ljudi koji su krenuli sa ovom komisijom je upravo da bude takav pristup, jer ćemo samo na takav način utvrditi činjenice o svemu što se desilo, pa i o tim ratnim zločinima i drugim povredama ljudskih prava, a i stvoriti pretpostavku da se konačno počne i među nama ponovo graditi to razumijevanje i povjerenje koje je nažalost narušeno, ali to je teška bitka nas u BiH da u ovom ratu koji je bio oslobodilačko-otadžbinsko-domovinski rat, sve zavisi kako ga ko gleda. A u tim, tim silnim oslobodilačkim ratovima, imali smo oko sto hiljada žrtava. Evo još 13.000 nestalih. To je vrlo teška situacija, ali nema političke volje da se konačno o tome govori.

Nažalost i mnoga udruženja nestalih osoba nemaju još uvijek snage da zajednički rade, ali istinski, ne deklarativno, u pronalženju svih nestalih osoba. Trguje se sa žrtvama, trguje se sa grobnicama, jer se traže velike pare da bi se otkrile. Mi se moramo boriti protiv toga. Ja vas shvatam kao majku, jer i vi ste žrtva. Mi smo uvijek govorili, to i Nataša zna, zna i Bogdan, i svi ostali, da niko u ovoj državi nema pravo da ima ekskluzivno pravo na žrtvu. Žrtva je žrtva sa svojim imenom i prezimenom. Gospodin Beganović, pa onda vi.

Smilja Mitrović: Sve su kosti iste. Jedan dio ruke je isti, i Srbi i Bošnjaci i Hrvati. Prema tome morate to poštovati, i ako ste krenuli danas da tako radite, ja vas poštujem.

Vehid Šehić: Ja radim od '92. ovako.

Smilja Mitrović: Ja nisam osjetila da je to tako.

Vehid Šehić: Ja od '92. godine radim tako. Gospodin Beganović.

Pašaga Beganović: Ja se zovem Beganović Pašaga, živim u Bijeljini od '43. godine, zapamtio sam i II Svjetski rat, ali nažalost, ovaj rat meni je bio mnogo teži nego taj. Prema tome preživio sam i ovo ovde a Bog jedan da zna kako sam ostio živ. Tri puta su došli u moju kućicu malu, i tri puta ja sam kroz prozor pobjegao, žena i dijete ostali su u kući. Ja sam pobjegao, otišao u stanicu milicije da prijavim što su došli da me ubiju, mene, moju ženu i moje dijete. Hvala Bogu niko nije nastrado.

Trčao sam 24. februara '94. godine. Bio je mraz veliki, u mene su noge sve bile pocijepane, što se kaže, kao i cipela. Mraz je bio veliki, ja sam otišao tamo se javio, milicija je došla na vrijeme. Svaka čast miliciji, u to vrijeme je bilo stvarno da, nacionalne manjine malo štiti od drugih. Da su ostali ovi Romi i prije, najvjerovatnije, dosta bi bilo ubijenih. Dosta Roma bi bilo ubijenih. Hvala Bogu samo je ubijeno trojica, Romi, ni krivi ni dužni, ubijeni. Jedan je bio na ratištu u Brčkom, došao je sa ratišta ondje kod stanice milicije, jedan ga pogodi, tačno u srce i tu je ostao mrtav. Trojica, to je bilo. A ja dva tri puta sam unišao u šupu da se sakrijem, ja, žena moja i moje dijete. Ostali smo. Ja sam bez ruke i na moju kuću su došli tri puta. Da je ostalo, ovi Romi, ova gospođa što kaže tri naroda, a i mi smo ostali narodi, i mi živimo kao i vi, samo zavisi kako mi živimo sada. To sve se isto ovdje radilo mnogo.

Ja sam, lično znam, mnogo više znam, ko je živio ovdje u Bijeljini, šta sam vidio ja neću sad da pričam. Nije rok da se priča, sad moju izjava. Ako bude neko tražio ja ću dat te izjave sve šta se radilo u Bijeljini. Mi sad pričamo u Bijeljini gospođo, a ne pričamo o drugim opštinama. Ovdje se priča, ovdje se daju izjave i ko želi neka izvoli da priča šta je bilo ovdje. Ovdje prolazili, tri dana rata bilo, a 134 kuća Romskih su porušene. Ko je to porušio? Ja? Sigurno sam ja. Znači nije to. Zauzeo čovjek. Ja sam bio u Sarajevo '98. godine, ja sam rekao 135 kuća je bilo porušeno. Ko je to rušio? Reko, tako i tako, izbjeglice su došli, zauzeli veliku kuću, dobru kuću, one dvije kuće male, što su bili do njega, to su oni rušili. I tražili smo isto donacije za te kuće. Šta je, dobili smo 17 samo i to, ovaj Švajcarska fondacija dala nam to da popravimo kuće. Ostali su ljudi. Evo i sada kuće, koji su mogli ti ljudi što žive u inostranstvu Njemačkoj, tamo-vamo, to oni nekako bolje prolaze nego mi koliko hoćeš. Ja nemam ništa sada, ništa, a da sam Bogda otišao tamo ja bi dobio nešto, pošto nemam ruke, i žena je bolesna isto i preživljavamo i sada, dan, danas smo ovde. Eto.

Vehid Šehić: Izvolite.

Duško Tomić: Da samo predam, ja sam potpisao.

Vehid Šehić: Nemoj ići, nemoj nigdje ići onda, mi smo mislili na kraju pokupiti izjave, hoćeš ostati ovdje. Samo malo mikrofona ako možete.

Blagoje Josipović: Ja sam Blagoje Josipović, ja sam predsjednik *Srpskog humanitarnog društva Sloga Majevica i Lopara*, koje je osnovano odmah iza Dayton-a, odmah na početku rata i član sam ove Komisije za istinu i pomirenje i tačno je, ja potvrđujem ovo što je gospodin Tomić rekao da imamo problema. Ali ja sam slušao g. Šehiću vas u uvodnom onome pasusu kad ste rekli da mnogo ratnih zločinaca ima, pa da će neki i

izbjegli vjerovatno neku svoju odgovornost. Ja sam drugog mišljenja, i mišljenja sam toga da trebamo da radimo na tome da svi oni odgovaraju. Oni moraju da se oni proganjaju do groba. Drugo, ja sam isto žrtva tih bestijalnih moćnika koji su i danas dan na vlasti i danas dan me proganjaju, grdne probleme imam s njima. Jer im smetam, smeta im istina koju sam ja vidio i bio očevidac i vidio šta su radili. Ja ću njih da ganjam. Ja im oprostiti nikad neću. I to im nikad neću zaboraviti. Sve ću tražiti instrumente i elemente, Bogu se samo molim da zaživi pravna država i da ova garnitura ode sa vlasti i da dođu pametni i časni, čestiti ljudi, da ovi odgovaraju, a upravo ta komisija i vi koji hoćete to da radite, da formirate, mi moramo raditi na tome.

Drugo šta sam htio da kažem, gospodin Ivanišević je rekao da ne treba objavljivati imenom i prezimenom ratne zločince. I tu sam drugog mišljenja. Obavezno, obavezno ih markirati, na sva zvona ih markirati. Ja ih imenom i prezimenom markiram, iznosim na svakom ćošku, šta su mi radili, šta su drugima radili. I ja sam za tu varijantu da žrtva koliko ona hoće, neka ona bude skrivena. Neka ona bude inkognito. Drugo šta sam htio da kažem, prateći priču gosode Nataše Kandić, sve joj dajem za pravo, tačno je to da moramo sve činiti da više nikad ne dođe do rata, jer na ovim prostorima, na ovome jadnom Balkanu mnogo kolaca ima, ali više glava nema. Znate, krv se lije. Ja sam krv prolio u ovom ratu. Moj sin je ranjavan, a i ja sam bio na samom frontu, jer su me barabe s lisicama vodile u rove, znate i osuđivali me na smrt.

Ovo što smo rekli da u Bosni i Hercegovini nema, neko je pomeno ovdje, gospodin Čorbo, kaže da u Bosni i Hercegovini je slab zakon ili da nigdje nije zavedeno, ili da zakoni i institucije nisu uopšte kroz zakon provele, da ovi obespravljani, žrtve, traže svoja prava, to je tačno. A to je to što gospodin Tomić kaže da su institucijama vlasti i u političkim strankama te barabe koje su te zločine i počinili. Prema tome njima ne ide u prilog da mi dođemo do istine. Ja sam slučajno, molim vas za strpljenje, ja sam slučajno, jutros mi je došao komšija, jedna bijeda, koji mi je donio jednu pjesmu. I ja ću vam pročitati da vidite šta je ta pjesma i iz te pjesme ćete moći mnogo čuti, ona poručuje. Kaže Istinita pjesma:

'Srce moje pući će od tuge, kad se sjetim '92.
I kriznoga štaba i Suvoga polja radili su kako njima volja.

Niko njima nije mog'o prići, kad nareda moralo se ići,
Imena im spominjati neću, živ sam ostao, imao sam sreću.

Iz Bijeljine iz vojnog odsjeka, stigla braćo pošiljka poprijeka,
Pozivi su samo sa potpisom bili, a ko treba da ide u štabu su stavili.'

To znaci, u štabu u Suhom polju, oni su tamo pravili spisak ko treba da izgubi glavu. Pa onda dalje:

'Nas 11 u Brčko poslali, nepoznatim ljudima predali,
šest na jednu, pet na stranu drugu, a u srcu osjetismo tugu.

S nama niko iz štaba ne ide, k'o da žele da nas nikad više ne vide,
Kao da smo njima nešto krivi, bar do tada svi smo dobro bili.'

Iz ove pjesme, ja bih sada zamolio gospođu Smilju, i pridružujem se vama gospođo. Vaš je sin, tačno je da je nestao, i to je velika rana. I ja zato malo vam zamjerim što vi nećete da kažete ili ne znate da kažete detalje: ko je vaše dijete odveo. Nije njega tamo odveo nekakav čoban, tamo su bile starješine, tamo su bili odgovorni ljudi, tamo su bile vođe ratnika. On mora da kaže vama, šta je sa tog djeteta. Ne možete vi, po meni, ja ne bih optuživao nikakvu stranu ako je dijete bilo u borbi. Ali onoga ko ga je poslao tamo u borbu on mora da odgovara gospođo.

Smilja Mitrović: Pa vi ste bili vojnik, što vi ne kažete.

Blagoje Josipović: Pa mene se nije pitalo, ja vama govorim gospođo. Ja sam bio vojnik, ja ne znam.

Smilja Mitrović: Vi ste nosili uniformu, ja nisam nosila uniformu. I onaj je kriv što je ubio.

Blagoje Josipović: Čujte, i ja sam bio na ratištu gospođo i ja sam pucao, pucali oni na mene ko je poginuo ja ne znam.

Vehid Šehić: Molim vas, ipak nas ovdje ima mnogo. Moramo ispoštovati i ove druge koji žele da se jave, a vi sigurno za vrijeme ručka možete raspraviti o ovom, eventualnom, nesporazumu.

Blagoje Josipović: Svaki put ja to, izvinjavam se, gospođi kažem, ona je bila s nama u Komisiji i ja podržavam nju da se tačno obznani i objelodani šta je s djetetom bilo, ko je odveo dijete, kad je odveo, zašto je otišlo tamo, to neko mora reći i mi u Komisiji na tome radimo, to nam je sada prioritetni zadatak Komisije za istinu i pomirenje, eto toliko od mene.

Vehid Šehić: Hvala velika. Prvo ja moram samo reći da sam rekao da će priroda učiniti da neki ratni zločinci, na žalost ne budu kažnjeni. Smrt će njima omogućiti da ne budu kažnjeni. U tom segmentu sam rekao da će to biti na žalost, al' je i to istina. Ima Bogdan nešto da kaže.

Bogdan Ivanišević: Samo, gospodine Josipoviću, hteo bi da kažem, možda su i drugi poneli taj utisak, verovatno se nisam jasno izrazio. Ja se nisam založio za to da se ne imenuju počiniooci, ja sam samo rekao da je to pitanje sa kojima su se dosadašnje komisije suočavale, da li imenovati ili ne. Jer komisija ipak nije sud, nije to isti nivo pretresanja dokaza na način na koji to sudovi rade. Ili, može da se desi da nije to toliko detaljno istraživanje i onda ne bi bilo u redu da se neko imenuje kao krivac, a da mu uopšte nije data prilika da kaže nešto o tome. Može vas neko pred komisijom da optuži da ste ubili deset ljudi negde, a niko vas ne pita da li ste zaista to učinili i da u izveštaj komisije uđe „da, gospodin Josipović je ubio 10 ljudi“, i šta biste vi onda posle toga mislili – zašto me

bar nije neko pitao dal' sam ja stvarno to uradio ili nisam. U tom smislu je to ozbiljno pitanje. Dakle, prosto kao tema za razmišljanje, da li ako se imenuju krivci, da li, prvo, ih imenovati, a ako da, kako omogućiti, da li omogućiti da i oni kažu nešto u svoju odbranu.

Blagoje Josipović: Ukoliko čovjek dođe nama u Komisiju i imenuje čovjeka imenom i prezimenom, opiše djelo šta je bilo, to će Komisija da objelodani na osnovu njegovih riječi. Pa zato postoje sudovi. Treba dželata i žrtvu na sud dovest pa kako oni to kažu tu. Mi nećemo da kažemo ko je kriv, mi ćemo samo objelodaniti šta je žrtva rekla, na osnovu toga ko je taj čovjek, ko je to lice koje je pravilo teror nad njim, i obespravilo čovjeka, eto to je moje mišljenje.

Vehid Šehić: Hvala.

Jusuf Trbić: Ja vas pozdravljam još jednom, ja sam Jusuf Trbić predsjednik *Preporoda* u Bijeljini, i volio bih da se vratimo onome što je osnovna tema ovog skupa. Svako od nas ima jednu ranu, neku stvar, svoje iskustvo, a svi zajedno imamo zajedničkog interesa, a to je formiranje ove regionalne komisije, jer po mom dubokom ubjeđenju samo žrtve mogu pronaći istinu, jer sve žrtve na neki način pripadaju jednoj naciji, naciji unesrećenih. Znaite, svi smo mi svjedoci raspada naše bivše države, svi smo svjedoci komadanja istine. Svako je poslije uzeo po jedan komad, svaka nova država, svaka nova partija, svaka nova politička elita i svjedoci smo takođe da su oni koji su planirali zločine, koji su podržavali zločine, koji su takođe organizovali zločine, međusobno se danas prilično dobro razumiju i nemaju problema kakve mi imamo sad među sobom. Mi smo spremni ovdje da iznoseći sopstvene istine dođemo u sukob jedni s drugima, a oni to ne rade.

Žrtve su prinuđene, nakon dugotrajne manipulacije, da poprijeko gledaju jedni na druge, a mi nemamo drugog izbora nego da zajednički probamo doći do nekakve istine. Zbog toga je regionalna, upravo regionalna komisija ono što je izuzetno važno, Jer, evo, kad gledamo svako iz svog malog rova, mi vidimo sopstvenu istinu. Šta se to dogodilo na cijelom ovom prostoru. Ubijeden sam da svako dijete koje je ubijeno pripada jednoj istoj naciji, a ako hoćete i svaki onaj ko je ubio dijete, takođe. Imamo naciju žrtava i imamo naciju zločinaca, sve drugo su vještačke podjele.

Vi znate da je uoči ovoga rata prvo ubijena istina, sjećamo se svi rubrika po novinama odjeka i reagovanja, pa nadalje, i to se radi i danas. Manipulacije su zaista bjesomučne, jer mi smo dio Evrope koji se na neki način još nalazi u nekakvom pretpolitičkom stanju. Mi smo vrlo podložni manipulacijama, i danas čini mi se svaka vlast, na svakom pedlju ove zemlje manipuliše ljudima, uostalom lako je vidjeti da naši političari jako dobro žive i ljudi oko njih, ti nekakvi novi tajkuni, evo u Bijeljini, ljudi koji prije rata nisu imali bicikl sad imaju milione, a svi mi ostali živimo jednako teško ili još gore nego prije. I onda nas huškaju jedne na druge. Ja sam, na sopstvenu naravno inicijativu, istraživao zločine u Bijeljini i zabilježio sam mnogo priča žrtava. Sve su one nalik jedna na drugu.

Dolazeći ovamo sreo sam, recimo jednu od tih žrtava, ona se zove Živana Delić. Njoj su ubijeni njen muž je bio Bošnjak. Njoj su ubijeni muž i sva tri sina. Niko o njima više nikad ne govori. Kojoj naciji ta žena pripada? Kojoj naciji propadaju ti ubijeni? Kojoj

naciji pripadaju njihova djeca koja su rasla bez roditelja, da ne govorimo o onome čime se evo, Duško Tomić najviše bavi, o ubijanju djece na svim stranama?

Naša jedina šansa da dođemo do istine u situaciji u kojoj se nalazimo jeste, da se udružimo regionalno da pogledamo jedni druge, da kažemo jedni drugima sopstvene istine, da ne gledamo mi jedni druge preko nišana, jer od toga će imati korist oni koji su sve ovo i napravili. Naravno ja ne želim da branim gospođu Natašu, ona to radi mnogo bolje, ali mislim da je ona posljednja osoba kojoj se može staviti primjedba da navija za jednu ili za drugu stranu. Ja sam bio prošle godine na Forumu u Beogradu, i drugog dana tog našeg rada govorile su žrtve. Govorili su recimo majka iz Vukovara koja je izgubila sina, Hrvatica i Srkinja koja je izgubila sina. Govorio je mladić sa Kosova kome je pobijena porodica, govorio je Srbin sa Kosova, kome su također pobijeni članovi porodice. Odavde iz Bijeljine išli smo ja i Đojo Krstić, kao dva dijela jedne iste priče. I ja i on smo takođe žrtve i ja i on smo, na neki način, obilježili svoje živote tim vremenom.

I ono što mi treba da uradimo, to je da zabilježimo sve što nam se dogodilo i da iznesemo te podatke. Zapanjujuće je koliko se malo na papiru našlo onoga što se nama dogodilo. A kao što znamo samo rukopisi ne gore, samo ono što je zabilježeno ostaje. Mi smo skloni tome da stalno prebacujemo na druge, zašto nema istraga. Mene su hiljadu puta pitali zašto nema istraga u Bijeljini. I onda sam ja otkrio da su žrtve ovdje potpuno pasivne i da, do skora, evo prije možda godinu dana, nije bilo ni deset krivičnih prijava zbog zločina izvršenih u ratu. Znamo šta nam rade okružna tužilaštva i sudovi. Svi slušaju politiku, niko ne istražuje zločine. Ovdje u Bijeljini Okružno tužilaštvo nije pokrenulo ni jedan jedini proces za ratne zločine. Ni jedan jedini, što je nevjerovatno. Dakle, ja apelujem na vas da pokušamo sopstvene tragedije uklopiti u jednu zajedničku tragediju, jer žrtve zaista nemaju potrebe da se mrže, da pucaju jedni na druge, da optužuju jedni druge.

Ovo što je gospođa rekla, naravno, ja se potpuno slažem, na svim stranama se taje istine, ali stvaranje jedne proporcije, na silu, to je već jedan politički stav. Mi treba da zabilježimo ono što nam se dogodilo, da tražimo da se to ispita, čije je dijete nestalo, ko je kriv za to, šta se dogodilo, i da pokušamo na regionalnom nivou dogovoriti zajedničku istinu, jer samo to nas može spasiti. Ako budemo utvrđivali svako svoju, napravićemo neke nove rovove za neko novo vrijeme.

Vehid Šehić: Hvala, gospodin Beganović.

Sead Zahirović: Sead Zahirović, mala ispravka. Nije bitno. Sead Zahirović, dale, kao što sam rekao u predstavljanju dugo se već bavim ovim problemom i godinama sam, do skora bio angažiran u Udruženju porodica nestalih i ubijenih Bošnjaka Brčko Distrikta. Svi mi ovdje znamo o čemu se govori. Jusuf me je malo preduhitrio, i meni je bila namjera da pokušam malo kanalisati ovu raspravu u onom pravcu u kojem mislim da treba ići. O samom ovom problemu žrtava mislim da svi, većina nas ga je i sama podnijela, tako da mislim da, ne mislim da ga treba posebno elaborirati, ali ono što je jasno, to da jedna šira društvena zajednica ima obavezu da odgovori na te strašne događaje koji su se desili u našoj bližoj istoriji. Bojim se da do sad nismo postigli,

generalno znači, kako god gledamo, i na lokalnim nivoima i na državnom nivou, entitetskom, pa i na regionalnom neke značajne uspjehe na tom polju. Nismo se odredili prema tome da kažemo desilo se nešto što mi osuđujemo, to se ne smije dešavati. Ili nešto slično, čak ni u ovako blagoj formi.

Formiranje ove regionalne komisije može biti način da dođe do jednog takvog određivanja zajednice. Tu se naravno postavljaju druga pitanja koliko će taj neki rezultat rada komisije eventualno biti relativiziran od strane nekih kojima ne bude odgovaralo i tome slično, al' ne mislim da je to u ovom času nešto što treba da ometa rad na ovom polju. Nažalost, ovdje ne samo da se nije dovoljno uradilo nego je stvorena jedna klima u društvu koja ne ide na ruku ovakvim procesima. Mi jako teško izlazimo iz onog stereotipa. To vidimo i ovde iz nekih diskusija. Tokom svog rada, ja sam uvijek forsirao stav da ako ja ne respektiram tuđu žrtvu, pa kako onda mogu očekivati da neko onda respektira moju. I mislim da je to nešto što moramo uvijek imati u vidu i na ovakvim skupovima i inače, većina nas djeluje i na medijima i vrlo često padamo u tu zamku da pravimo neku diobu na moje i neke njihove. Onaj ko je počinio zločin ne može biti moj, mene ne zanima kako se on zove. Onaj ko je ubio dijete, ko je silovao, ko je premlaćivao, ma nije moj uopće, unaprijed se odričem želje da znam njegovo ime.

U cijeloj toj situaciji, naravno imamo i ovakve rezultate pravosuđa kakvi jesu. Da ne otvaramo neku diskusiju oko toga, otišlo bi se vjerovatno daleko. Ni nevladin sektor nije odgovorio zadatku kojem je trebao odgovoriti u ovih proteklih par godina uz čast naravno jednom malom broju nevladinih organizacija za koje mislim da su zaista dale jedan ogroman doprinos pozitivnim pomacima na ovom polju.

To je otprilike bilo to što sam htio reći. Mislim da je jedna inicijativa za osnivanje jedne ovakve regionalne komisije, za rad regionalne komisije, i te kako ima smisla. Mislim takođe da djelovanje današnje, nevladinih organizacija koje se bave ovim problemom je sve manje prisutno u javnosti. Bojim se da ta udruženja građana i nevladine organizacije polako gube dah. Vrijeme prolazi, pomalo se i interes gubi, niz je objektivnih, ali i subjektivnih okolnosti koje dovode do toga i čini mi se da bi jedno ovako ukрупnjivanje, nazvao bih, i stvaranje jednog ovakvog centra koji bi mogao koordinirati taj rad, da bi moglo možda donijeti pomake, i da je to jedna od možda posljednjih prilika koju mi imamo kad je ovaj problem u pitanju. Hvala vam lijepa.

Vehid Šehić: Hvala velika. Vi ste istakli jednu temu koja je veoma bitna. Možda će ova komisija i pospješiti ideju, da konačno, evo u Brčkom, sjednemo svi zajedno da u Tuzli sjednemo svi zajedno. Mi bježimo još uvijek da u Sarajevu sjednemo svi zajedno, u Banja Luci, Tuzli, ili bilo kojem mjestu. Možda će ova ideja natjerati te aktiviste koji se bore za najobjektivniju istinu da sjednu u lokalnim zajednicama. I time će pomoći i ako dođe do formiranja ove komisije za koju svi želimo da se formira i njoj će olakšan bit, apsolutno, rad.

Sead Zahirović: Ako mogu samo, kad ste već to pomenuli. Mi smo u Brčkom napravili značajne korake upravo na tom planu. Dakle, napravili smo neke zajedničke korake sva udruženja. Postavili smo neke zajedničke interese, šta nam je u pravcu, imali smo nekog

uspjeha u tome, puno više nego kad smo radili pojedinačno. Međutim, čim je to malo osnažilo, znate šta se dešava, odmah dolaze udari od strane onih kojima to ne odgovara, dobrim dijelom od vlasti kojima odgovara da oni manipuliraju sa tom populacijom svako u svojoj nadležnosti kako oni to već zamišljaju. Tako da to nije jednostavno uraditi. To vam u praktičnom smislu donosi niz problema. Trpio sam ih i sam, znam da su neki od nas još i puno više i u tom smislu bih htio ovaj put i javno gospođi Kandić, želio bih da izrazim poštovanje, respekt prema onome što ste radili, jer sam i sam doživio, u znatno manjoj mjeri ono što ste vi preživjeli, upravo zbog toga što sam pokušavao uraditi neke slične stvari. Ali to ne znači da treba odustati. Neko mora o tome govoriti.

Vehid Šehić: Dobro hvala. Prije početka moram zamoliti nekog ko ima svjetloplavog Juga registracija 982-A752 preprečio je neko auto pa ne može da izađe. Ako je neko vlasnik ovde to su me zamolili da ga zamolim da pomakne auto. Nema plavog Juga ovdje, samo jugo 45. Radmila Žigić.

Radmila Žigić: Željela sam ustvari da nas vratim temi, a ne pojedinačnim i lokalnim, iznošenjima istina, ili viđenja istina, što nije možda dobar put o jednoj zaista sjajnoj ideja. Kao neko ko u opseg svog javnog rada stvarno stavljam, postizanje tolerancije na ovim prostorima, razmišljam o ovoj ideji kao možda o jedinom putu da mi to postignemo, obzirom da se na nacionalnim nivoima i ovdje i u Srbiji, pa mislim i čak i u Hrvatskoj i drugim zemljama nije puno postiglo na tom procesu postizanja, uspostavljanja tolerancije, odnosno u tom procesu postizanja, dolaženja do istine. Mi imamo neke prilično neuspješne pokušaje u Bosni i Hercegovini institucionalne i vaninstitucionalne da negdje približimo istini, i kao što Vehid reče i dalje imamo obilježavanje jednog istog datuma sa različitim konotacijama u dvije različite sredine, što je svakako bio primjer Bijeljine, a i sada je primjer Bijeljine i Tuzle. Voljela bih da, nekako malo smanjimo taj pristup sa aspekta ličnoga, a da posmatramo ovu inicijativu kao jednu duboko humanu inicijativu koja možda može u budućnosti da spasi ovaj prostor od toga da nakon 40 godina, ponovo ne iskopavamo neke grobnice i to da ne bude ponovo povod za neke sukobe. Ali isto tako imam i jednu dilemu koju bih voljela da neko pitanje, koje bih voljela da mi odgovorite i vi i Nataša i Bogdan, da li zaista mislite da mi možemo postići, sa regionalnom komisijom, ono što se ne uspijeva postići unutar samih država? Da li ste zaista uvjereni da ta neka objedinjena regionalna energija može natjerati naše vlasti unutar, jer i formiranjem regionalne komisije, jer ukoliko se to ne spusti u nacionalne zajednice, ukoliko to ne bude opštepolutički proces prihvaćen u našim vladama zaista, i na nekakav dostojanstven način proveden, da li zaista možemo nešto uraditi, ili ćemo, samo danas potpisati izjave, i još će ih puno potpisati se izjava, a mi i dalje ostati marginalizovani? Jer taj proces utvrđivanja istine mora da bude i odraz političke volje.

Koliko god mi htjeli da posmatramo vlasti ovako ili onako, bez političke volje taj proces ne može da se provede ukoliko ostane samo vlasništvo grupa kao što je ova danas, jer mi koliko god bili kompetentni da pričamo, mi smo ipak društveno marginalni, što na neki način, potvrđuju i ove naše diskusije. Dakle, da li zaista ste uvjereni i da li zaista možemo mi da ustrajemo da sa regionalnog nivoa natjeramo vlasti da dođemo do političke volje? Da ta komisija dakle bude multilateralna komisija. Jedinstven, ako sam dobro pratila Bogdane, to bi bio jedinstven primjer multilateralnog dostizanja dolaska do istine. Da li

zaista, mislim, da li se o tome razmišljalo? Možemo mi potpisati i ja ću naravno potpisati, ali svi smo mi društveno marginalni ukoliko sa svim potpisima ne izađemo u dijalog sa vlastima i ukoliko ne postignemo politički konsenzus. Kako vi dakle vidite dalje taj proces? Skupićemo milion potpisa, da li će on zaista dovesti do promjene političkog ponašanja, jer ja bih bila zaista sretna kada bi priča o zločinima, kada bi priča o stradanjima izašla iz sfere dnevne politike, prestala da bude vlasništvo političara i političke manipulacije građanima i smjestila se u neka kompetentna tijela, koja bi dala adekvatan pijetet žrtvama i naravno pomogla da se počiniooci za kršenja ljudskih prava, za ratne zločine, kazne. Hvala.

Vehid Šehić: Evo Nataša će da...

Nataša Kandić: Pa ja se slažem sa vama da bez političke volje nema oživotvorenja ove inicijative. A da li mi možemo ove godine i do kraja sledeće godine da učinimo, da utičemo na te vlade da oni, zapravo, pokažu političku spremnost da prihvate ovu inicijativu i da osnuju regionalnu komisiju. Ja lično mislim da možemo. Nikada se nije dogodilo da civilna društva iz država bivše Jugoslavije, iz post-jugoslovenskih zemalja, imaju neku zajedničku, regionalnu inicijativu. Prvi put se ovo događa od rata da mi imamo udruženja nestalih. Ja verujem da će biti udruženja koja neće pristupiti ovoj inicijativi. Ali mi za sada imamo i udruženja iz Hrvatske, Srbije, Crne Gore, sa Kosova iz Bosne i Hercegovine koja dele ovo mišljenje, koja učestvuju u ovoj regionalnoj debati. Pa sama ta činjenica znači, da nikada do sada tako nešto nismo imali, nije beznačajna. Mi smo imali snagu u tom regionalnom uključivanju. A drugo, znate, nikad se nije dogodilo, i nema primera u istoriji postkonfliktnih društava da je civilno društvo vodilo ovaku široku konsultaciju o tome kakva bi ta komisija trebala da bude, koji je njen mandat, karakteristike. Mi ćemo biti prvi po tome što ćemo znači konsultovati razne grupe. Pokušaćemo da obuhvatimo sva civilna društva i u tom smislu ne možemo reći mi smo ipak društveno marginalni. Nisu civilna društva marginalni ako smo uključeni, i ako imamo, tu regionalnu dimenziju. I najgora varijanta da se dogodi da neka od država ne prihvati, poremeti taj neki naš plan. Ako mi uspemo godinu i po da vodimo ovu raspravu, mi onda stavljamo, vraćamo pitanje žrtava, onoga što se dogodilo na tu javnu scenu. To nije beznačajno. Pazite, mi već sada sa ovom inicijativom imamo podršku udruženja, žrtava pa niko nam neće dozvoliti da to pitanje nestane.

Ako napravimo taj model komisije, pa onda mi kao civilna društva stalno imamo jedan važan instrument u našim rukama da možemo da vršimo pritisak. Nikada nećemo prestati. Ako skupimo milion potpisa, pa to je takav legitimitet, to je inicijativa i tom regionalnom povezivanju, da nikada više neće biti kao pre toga. Mi dobivamo jednu relevantnu snagu i neće biti više prilike onda da kažemo mi smo društveno marginalni. To je neko moje objašnjenje. Ja u to strašno verujem. I mislim da svi oni koji će učestvovati u ovim konsultacijama da će deliti to mišljenje, jednostavno zato što mi izlazimo iz marginalnosti, iz tog nekog života na marginama. Mi ponovo stavljamo to pitanje dostojanstva žrtava, pitanje dokumentovanja. Hoćemo jedan poimenični registar žrtava, nećemo dozvoliti da kao posle II Svetskog rata, da nema ničega, da postoji jedna proizvodnja istorije, a da činjenica u tome svemu nema. Hoćemo činjenice zbog budućnosti.

Bogdan Ivanišević: Kratak odgovor sa moje strane. Vi ste pomenuli dosadašnje pokušaje u Bosni i Hercegovini koji nisu završili osnivanjem komisije na državnom nivou. Dobro, sad Vehide, možda će me Vehid ispraviti za neke pokušaje koji su bili krajem 90.-ih, početkom 2000.-ih, možda je tada bilo nekih konsultacija koje su uporedive sa ovim, ali, ipak mislim da je ovo bitno drugačiji način na koji se konsultuje civilno društvo i razni akteri, pa se onda ide ka vlastima sa takvim zahtevom. Nisam siguran da je u ranijim pokušajima u Bosni i Hercegovini u tom smislu bilo tako temeljitog pristupa, da kažem, ali možda me ispravi Vehid ako sam u krivu. Ali, 2006. godine, kada je poslednji takav pokušaj bio, tu prema mome razumevanju nikakvih konsultacija nije ni bilo, nego su seli predstavnici parlamentarnih stranaka i napravili neki nacrt i model te komisije, i onda su rekli, hajde sada da se sa tim upoznaju i udruženja, kad je već cela stvar pukla u javnosti, kad su udruženja žrtava i civilno društvo protestovali zbog toga što se bez ikakvih konsultacija krenulo u osnivanje nekakve komisije.

Prema tome, na osnovu tih ranijih iskustava, ne mislim da treba izvoditi zaključke o tome da ni ovakav pokušaj, koji je bitno drugačiji, bitno širi u ovoj konsultaciji, ne može da uspe. Slično tome, iskustvo iz Srbije iz 2005. godine, kada je formirana komisija ondašnje Savezne Republike Jugoslavije, koju je osnovao ondašnji predsednik Vojislav Koštunica, tome apsolutno nisu prethodile bilo kakve konsultacije. Ta komisija je vrlo neslavno završila. Ona je osnovana, ali kao da nije ni postojala. Dosadašnja iskustva koja pokazuju odsustvo političke volje ne treba da parališu one koji sada učestvuju u ovom procesu, je li ovo bitno drugačiji pristup, sa ovim širokim konsultacijama. Kakav će biti efekat zavisi od vas, i od mnogih drugih koji će učestvovati u tim konsultacijama; koliko će se prepoznati potreba za takvom komisijom. Mislim da u velikoj meri zavisi od toga da učesnici u konsultacijama razumeju da drugi učesnici u konsultacijama imaju bitno različito viđenje po mnogim temama. Među vama ovde sigurno postoje razlike o mnogim ključnim temama, ali ovo nije poduhvat, prema mom razumevanju, u kojem učestvuje jedan način gledanja na ratove, jedan način gledanja na sadašnjost jedne etničke grupe, i tako dalje. Ovo je zaista vrlo različita stvar od svega drugoga što sam ja imao priliku da vidim na ovim prostorima. Tu su ljudi koji možda nemaju mnogo toga zajedničkog po nizu stvari, ali imaju zajedničku želju da se kredibilno utvrde činjenice i da se glas žrtvama. Tako da, ako se to razume, onda mislim da jeste realno očekivanje da se razvije dovoljno snažna ta inicijative. Što ne znači garantovanje da će tako i da bude. Naravno da ne.

Vehid Šehić: Ja bih kratko rekao. Uporedio taj period. Politička volja je najbitnija. Ta naša ideja sigurno nije vođena na ovakav način, iako tu jest bilo 250 pisama podrške. Mi smo željeli ići sa nevladinim organizacijama, pa i vlastima koje su to vješto iskoristile da bi taj prijedlog naš 2001. godine vješto blokirale, jer nije bilo političke volje. Ali moram nešto reći; 2001. godine, ni u Bosni i Hercegovini, ni u Hrvatskoj ni u Srbiji, nije bilo političke volje za suđenje ratnih zločinaca. Nije bilo. Pod pritiskom međunarodne zajednice počinje da se sudi i ratnim zločincima, razumijete. I to već sad postaje, neću reći normalno, još uvijek postoje ti otpori, ali to je već uobičajeno. Smatram da ako 2001. godine nije postojala ta politička volja da se jedna, da tako kažem, vanpravosudna komisija formira, sad ima više podrške možda tome, jer to neće dirati toliko direktno,

možda njih, koliko ih diraju procesi pred domaćim sudovima i Haškim tribunalom, i sada mislim da je Haški tribunal koji je nekad bio prepreka toj Komisiji, jer su se bojali da će se raditi neke iste stvari što će onemogućiti normalan rad Haškog tribunala, on polako završava svoj rad, znači da nema ni te prepreke da bi se formirala ovakva, ili osnovala jedna ovakva komisija. Ali, pošto mi živimo na Balkanu, ovo što kaže Bogdan i Nataša, mi nikad nismo sigurni da će ta politička volja biti iskrena za jednu ovakvu ideju, jer oni često će pričati jedno, a raditi drugo. Ali ono što je bitno, koliko smo mi jaki, koliko mi izvršimo uticaj, toliko ćemo pokazat svoju snagu. Ako nemamo snagu, onda ne treba ni da postojimo. Ako nas se vlast ne boji, nismo nikakav, apsolutno korektiv.

Moram reći da ćemo mi to u Bosni i Hercegovini koristiti na jedan drugi način, ne ucjenjujući nikog, jer sljedeće godine su izbori u Bosni i Hercegovini, mi ćemo temu nestalih, ovo o čemu ste vi govorili, jer ovo je većinom radi tih žrtava, postaviti kao zadatak i za aktualne vlasti u Bosni i Hercegovini da se posebno pozabave tom temom i da na takav način prenesu dio svog suvereniteta, tog istraživačkog, ili sudskog, uslovno pod navodnicima, na regionalnu komisiju. Postoji neki metod demokratskog pritiska, ali kakvi su naši političari, svi će oni ovo podržat, ali, nadam se da će i kod njih sazrit, da će i kod njih sazrit ideja. Meni je drago, pošto ima predstavnika medija, ovdje je ključna uloga medija. Koliko god su mediji zagadili, moralno nas, onih '90.-ih godina i nadalje, imaju sada veliku šansu da doživimo to neko moralno pročišćenje i putem medija i da na žrtve gledamo na jedan sasvim drugačiji način, kao na ljudska bića, a ne kao na objekte koji imaju svoj broj ili neku drugu oznaku.

Hvala. E sad po ovom mom rasporedu Amir Kulagić.

Amir Kulagić: Dame i gospodo, dozvolite mi da vas sve skupa poselamim i pozdravim. I ja ću se malo detaljnije predstaviti. Ja sam jedan od onih koji je imao tu sreću da preživi, prije svega, četiri godine u Srebrenici, a onda da prođem i taj put od Srebrenice do Tuzle i da danas podijelim neka svoja razmišljanja sa vama. Teško mi je kao čovjeku jer sam u ratu izgubio deset najbližih muških članova moje široke porodice, i još uvijek trgam za većinom posmrtnih ostataka, to je sada već činjenica, mojih najmilijih. Međutim, na ovakvim i sličnim supovima često puta ostanem zatečen da žrtve često govore kao političari, a političari često govore kao žrtve. Uglavnom imam osjećaj da su svi mrtvi u obraćanju javnosti nekakav neprocjenjivi kapital. Stiče se utisak da su, kao da su nezadovoljni što brojke nisu bile više pa se tako i broj poginulih, mijenjaju i iznose sa aktuelnim trenutkom i dnevno-političkim potrebama.

Molim vas, ja ne bih volio da se ovaj proces suočavanja sa prošlošću i utvrđivanje činjenica doživi kao nekakva borba u kojoj sad neko treba da se osjeća kao pobjednik, a neko kao poraženi. Molim vas, u ovom procesu pobjednici moraju biti žrtve, žrtve koje su bile predmet torture, stradanja, i da kažemo jednog strahovitog životnog iskustva, jer, bez obzira koliko ko godina imo rat je najteže iskustvo koje možete doživjeti. Međutim, strašno sam razočaran kao čovjek, što žrtve suosjećaju sa zločincima, a manje sa žrtvama. Molim vas gospodo, zločinac je čovjek koji nema ni vjeru ni naciju, niti pripada bilo kakvom istorijsko-kulturnom krugu, molim vas. On zločine ne može činiti u ime bilo koje vjere ili bilo koje nacije, on to radi isključivo iz njemu znanih razloga. Onog

momenta, ako on nekažnjeno ubija ljude druge vjere i druge nacije, i kad njih više ne bude, a ne bude zaustavljen, svjedoci smo da njegov krvavi pir nastavlja prema narodu vlastite nacije. Nešto sa tim čovjekom nije u redu i njega treba izlirati.

U BiH je bilo nekoliko pokušaja nekakvih lokalnih ili državnih komisija. Zašto te komisije nisu formirane? Bila je lokalna, 2006., nekakva državna Komisija za istinu; pa je bila formirana Komisija za Srebrenicu, ima Komisija za Sarajevo, evo Komisija u Bijeljini. Međutim, ta Komisija za Srebrenicu jeste napravila neki rezultat, međutim nije napravila neki značajan pomak u društvu, da kažem, u smislu razumijevanja toga šta se tamo desilo. Ali zašto? Pa mislim upravo zato što nije bilo konsultativnog procesa. Ja, bez obzira kako će se završiti sve ovo, ovaj konsultativni proces koji već traje tri godine, ja vidim njegov značaj u sljedećem: što smo mi ljudi različitih nacija, različitih političkih opredjeljenja, različitih vjerskih opredjeljenja, sjeli za zajednički sto i razgovaramo o nekom zajedničkom problemu. Meni kao čovjeku koji je mnogo toga doživio i preživio je mnogo lakše kad čujem da nisam sam, da ima i drugih ljudi koji su imali ista ili slična iskustva, tako da mi, moja bol, bude nekako malo manje teška. Naravno, ona nikad ne može nestati, ali mi je malo manje teška. Vidim, u tome značaj.

Ovdje se postavilo pitanje političke volje. Molim vas, političke volje će biti onoliko koliko bude bilo volje među nama, prije svega žrtvama i onima koji se osjećaju žrtve, da zajednički radimo na ostvarenju zajedničkog cilja, koji mora biti svima isti. Ja, koji još uvijek tragam za mojim najmilijim, za mene je najvažnija istina prvo da dobijem posmrtnu ostatku, da ih mogu na dostojanstven način sahraniti, a onda da saznam ko je to učinio i samo da ga pitam zašto, jer svi moji nestali su bili ili invalidi ili starije osobe, jednostavno su bili stariji ljudi koji nisu nikom ništa učinili. I mislili su da zbog toga što nisu nikom ništa učinili da ih neće niko dirat. E, zato je rat loša pojava, jer najviše stradaju oni koji misle da nisu ništa krivi. Jesu krivi nekome ko ima izvitoperenu svijest i ko želi sve svoje frustracije i sve svoje strasti istresti na nekom ko je najmanje kriv. E, zato smo mi žrtve. Političke volje će biti onoliko koliko bude bilo među nama, da izvršimo politički pritisak na neke koji donose odluke.

Ovde želim samo skrenuti pažnju na nekoliko bitnih stvari kad je regionalna komisija u pitanju. Molim vas, bez obzira što mi želimo isključivo utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima, na osnovu relevantne dokumentacije i izjava žrtava. **Ovdje je vrlo bitno da jedan od zadataka regionalne komisije bude i verifikacija već utvrđenih činjenica, molim vas. Mi imamo sudske presude koje su jedino relevantne da utvrde činjenice. Komisija mora verifikirati ili ne verifikirati određene činjenice, koje već jesu utvrđene, i ja smatram da je to vrlo bitna, vrlo bitan dio mandata, ako to ne uradimo, čini mi se da ćemo ići u nove nesporazume i nova nerazumijevanja.** Ovdje cijelo vrijeme spominjemo političare, međutim, ja iz mog iskustva i iz mog ugla posmatranja, zaboravljamo još jedan vrlo bitan segment društva, a to su vjerske elite, molim vas. Činjenica je da su mnogi vjerski lideri iskazivali javno neslaganje sa procesom suočavanja sa prošlošću. Vjerski lideri moraju biti aktivniji u procesu zato što imaju autoritet u svojim zajednicama i mogu doprinijeti da se lakše dođe do činjenica. Meni je žao što gospodin Čamić nije tu, volio bih da su i mnogi drugi tu. Molim vas, vjerske elite jesu dio naše stvarnosti, to smo vidjeli u Trebinju i tako dalje. I oni mnogo utiču na kreiranje i društva u cjelini ali i suočavanja sa

prošlošću, baš zato što oni imaju značajan uticaj u društvu, i mislim da dio konsultativnog procesa obavezno moraju biti i vjerske elite. Kad kažem vjerske elite mislim od opštine do Rijaseta, odnosno do onih najodgovornijih u vjerskom i političkom životu.

Ovdje spominjemo žrtve iako kažem da su žrtve stvarno neprepoznatljive u društvu i podložne su velikim manipulacijama. Uglavnom se žrtve uključuju u proces kao izvor informacija iako njih niko ne pita o nekim njihovim konsultacijama. Mi kroz ovaj konsultativni proces, pokušavamo ipak da stvorimo jedan prostor da žrtve govore. Evo i ja imam i ova gospođa dole, neka mi oprostí što joj se ne mogu sjetiti imena, ipak pričamo slobodno o onome šta nam se desilo. To je veoma važno, ali ovo jeste jedan uvod za rad komisije koja će na jedan drugačiji način stvoriti platformu, prostor i vrijeme da žrtve svojim izjavama daju obrazac kršenja ljudskih prava, odnosno obrazac kako su se desili, kako su se dešavali zločini na određenom prostoru i u određenom vremenu. Međutim, ja razumijem mnoge žrtve koje ne žele pričati to što im se desilo, ne zato što neće, nego zato što ne smiju, gospodo. Ja sam se vratio u Srebrenicu, živim tamo i svaki dan susrećem neke ljude za koje lično znam da su počinili neke nedopustive stvari. Izuzetno je teško povratnicima, bez obzira kojoj naciji pripadali kad se vrate u svoje prijeratne domove, jer susreću ljude koji su kršili njihova prava. E, upravo ovaj proces suočavanja sa prošlošću koja je puna krvi i bola jeste da ipak progovorimo i da im kažemo da to što su uradili u jednom periodu svog života nije dobro. Ako to ne uradimo, bojim se da će se historija stalno ponavljati na jedan krvav i okrutan način. Poseban problem kad su žrtve u pitanju, pored straha, jeste priroda.

Mnoge žrtve umiru, ili su mnoge žrtve napustile prostor bivše Jugoslavije, nalaze se širom svijeta, i biće nam svakim danom sve teže. Zato ovaj proces ima jedan strašan problem, to je vrijeme. Sve što vrijeme, sve što više prođe vremena do formiranja te komisije, sve je manja mogućnost da se utvrde sve činjenice i da se utvrde, da kažem okolnosti pod kojima su ljudi gubili živote. Tako da, bez obzira, zato bih ja da ne postavljamo pitanja da li ovaj proces treba da ide ili ne. Ja bih htio da svako od nas sebi samo ostavi pitanja: koliko sam ja lično spreman ili koliko smo svi mi zajedno spremni da kroz jednu debatu ravnopravnih ljudi sa zajedničkim problemima, i da kažemo sa zajedničkim željama doprinesemo smanjenju mržnje na ovim prostorima, uspostavljanju povjerenja, ali i slobode i bojim se da što god bude manje toga biće sve više mržnje, ali bojim se da će onda i moja djeca ili i vaša djeca i moji unuci možda biti neke nove žrtve. Shvatimo da imamo veliku istorijsku odgovornost, da ono što smo mi doživjeli i shvatili da nije dobro učinimo sve da se tačno utvrdi šta je se to desilo, da imenujemo onoga ko je to počinio, da odamo dužnu pažnju svim žrtvama time što ćemo ih personalizirati, a ne da budu samo brojevi na papiru, i da kroz zajednički dijalog i zajednički rad vratimo neko naše prvo, prije svega međusobno povjerenje, stvorimo neki pozitivniji ambijent i da spriječimo ponavljanje onoga što nam se ponavlja već, da kažem vijekovima.

Hvala vam, ja sam, za sad imao toliko.

Vehid Šehić: Hvala. Samo momenat, idemo redom. Ime i prezime i ono kako ide, pošto on nema naprijed imena.

Cvjetko Gavrić: Ja sam Cvjetko Gavrić, iz Komisije sam za nestale borce opštine Lopare. Evo prvi put prisustvujem ovom vašem zboru i jako su me pojedini malo dotakli jer neće da kažu pravu istinu o ratnim zločincima. Prevelika bruka za sve nas. Ja još uvijek govorim Jugoslavija, jer sam bio vozač u bivšoj Jugoslaviji, koji sam obišao bivšu Jugoslaviju od svakog ćoška što postoji. Vidio sam '90., i '91., '92., i do '95., '96., svake jade na putu, mislim na putu i u ratu. To je velika bruka za sve nas, a vidim ovde gospođa Kandić, pa ona neće da rekne pravu istinu, nego startno, što je rekla ova gospođa Smilja okrivljuje jednu stranu. Mi vidimo sami koliko je nas u Hagu. Vidimo mi sami ko se otuda vraća mrtav iz Haga, a i sve. Vidimo mi, svi znamo kolonu Tuzla, jade u Bijeljini, Sarajevu, Srebrenici, Kupresu, da ne nabrajam sva mjesta, a mnoga sam ih prošao. Veliki su napravljeni zločini i sve, a nećemo da reknemo, samo ovom drugu da reknem za njegove, za njegovu Srebrenicu. Jest da je bio zločin i sve, ali neće da reknu ko je tu bio krivac. Za Srebrenicu je najviše krivac Naser Orić gospodo. On je bio zaštićena zona i oni su izlazili kad su htjeli, pravili su zlodjela oko Srebrenice. Sjetite se 7. januara '92. ja mislim da je tačno, ako ne griješim, jer nisam ponio tih papira, koliko je napravljeno. Da se to desilo nije, ne bi se ni to desilo. Gdje god je bilo manjih zlodjela da jedni druge napadamo tu nisu bila zlodjela. I danas kontaktiram sa svakim ljudima i obilazim, i prošao sam kroz spaljenu Jugoslaviju i srce me boli. Najgori jad što je nastao ovdje od sviju nas da vrati ljude na njihova ognjišta. Bruka je velika što to zarasta, a mi se još uvijek svađamo. Neotkrivene grobnice i ja sam isto otac poginulog borca, ranjen, vozio sam sanitet, njega kad sam trebao da natovarim on je poginuo, ja sam opet ranjen. Ali nećete da reknete istinu, što kaže evo ovdje sve se iznosi, u bivšoj Jugoslaviji Josip Boljkovac, sad iznosi to gospođa Nataša, pratim je na televiziji sve.

Ko je započeo rat? Ja sam onda radio u Hrvatskoj i vidio sam. Prvi sam put vidio obilježja ona nacistička i ono kako premlaćuju ljude, izvode i odvođe u zatvor, kako po dva tri mjeseca nisu ni dolazili i kasnije nisam neke ni vidio. Da ne govorim opširnije, jer sam obišao stvarno i vidio sam sve. Ovo što se kod nas u Bosni desilo, ja sam to rekao i njima tamo, kod vas je početak, a kod nas će najgori jad biti. Tako i jest. Mene su hapsili nekoliko puta jer su me zvali svi kao Karadžić. Hvala Bogu nisam nikada nikome stao na put. Vozio sam i čuvao sam i zatvorenike i uvijek sam im govorio od mene vam je prosto, bježite, ja vam nikada neću usporiti bjeganje. Dovodio sam ih kući, ne da mi nešto ono kao zarobljenici, što su neki išli da rade, nego doveo sam da vas nahranim. Treba biti humanitaran. Pa su kupili kad sam dovlačio humanitarnu pomoć one stvari iz Srbije. Kupili su po kamionu, to im nisam smio zabraniti. Jedi sa mnom, hajde kuću, evo ti vreća brašna, evo ti ulja, evo ti šećer, a ne da pričaš tamo kako su te trovali. Izvlačili su drva, to je čovjek jedan iz Srebrenika i on gazi vodu dovle, ja mu kažem, šta radiš, a sutra ćeš da rekneš da je te neko naterao u tu vodu. Izadi iz te vode, popni se na tu ragu i idi gore, nemoj da ideš po rijeci. A kad je došao tamo govorio je sve najcrnje o nama. A mi smo čini mi se, mnogi ste me vidjeli kad govorim, znaju me i s njima kontaktiram, uvijek su mi zahvaljivali. Nikad nisu od nas nastradali, nastradali su od granata, od onih ko i mi što smo nastradali, što su bacali. A problema ima gospođa Nataša, što vi trebate da znate, da se malo obratite više na ratne zločince. Ovde kod nas nisu ratni zločinci naši samo, ratni zločinci Zapada. To treba da im rekneš u oči: Havijer Solana, i oni Ostali, Olbright-ova i oni koji su nahuškavali. Mi smo taki gospodo, nemoj, sutra pruže prst u nas, mi ćemo se pobiti, a to nam Zapad uvijek radi, uvijek nam to rade.

Mi smo živili, prolazio sam, nikad ni s kim se nisam zamjerio, nikad dok nisu oni došli i upleli, pa ja pružio prst, pa onda za vratove da se tučemo. Tako će nam uvijek raditi. Oprosti, ja sam oprostio svoje, dijete što je poginulo, rat je, ja znam i nikom ne zamjerujem i mrzim one što su zlostavljali, klali, izvlačio sam iz rovova

Nataša Kandić: dajte malo.

Cvjetko Gavrić: Ma sad ću ja vama objasniti, što ću pucat u glavu po 150 metaka bez veze kad ga mogu uhapsiti, nisu ga htjeli uhapsiti.

Nataša Kandić: Odmaknite malo mikrofon, čujemo vas...

Cvjetko Gavrić: sad ću ja, imam ja grlo mogu vas sve natpričati. To su problemi gospodo, a vi niste nikada htjeli štitite, niste nikada rekli za Sarajevsku kolonu, Tuzlansku kolonu i ovo. I ja sam u toj koloni bio, prije na dan izvlačio sve. Ja sam vidio šta se sprema, i mogu da vam nabrojim ko je učestvovao i radio u Transservisu vozio autobus. Pojedine sam sve znao, sve.

Nataša Kandić: Pa odlično, vi ćete toj komisiji da pomognete jako puno.

Cvjetko Gavrić: Ja hoću da pomognem, al' ne treba da se mi, da se mi mrzimo. Mi trebamo da pomognemo jedni drugima. Što kažu, i ovi ostali da se razotkriju, na sve strane svi mrtvi, koji još nisu nađeni. Mi imamo ljudi koji su poginuli s bicikla a broje se da je nastradao u ratu, pa su ga sahranili tamo i vode ga da je poginuo. Imamo i takvih ljudi. Imamo i što su poginuli Boga pitaj gdje, pa su ih dovukli, pa prikazali da su, da su ubijeni u tim ofanzivama i ovo. Ima ih koji nisu, a ima ih koji i jesu. Ja sam za svaka, uvijek sam se suprotstavljao i svađao. Ne diraj nikoga, sud ima, sud će da rješava ove probleme što ja moram sutra, ako sam tebe uhvatio, da te provociram. Bio sam u raznim akcijama, odnosno štitio, sjedi ovdje ne smije te darnuti niko, a nek' ide dalje, pa neka sudi. Nikoga nije darno niko. A imamo i koji su dolazili da se izjavljavaju, pa se kitili nečim, pitaj Boga čim, pa su dolazili da im nezna niko ni imena ni ko je ni šta je, to se nazivali, to su velike bruke. To trebamo tražiti, to trebamo otkrivati i to trebamo nalaziti. Ha ja ako sam bio u ratu i on je bio. Pucio ti na mene, nikad nisam reko, e uvio, treba ga,..., ima sud, dovedi ga tamo pa nek mu sudi. I mene i tebe i svakoga. To bi bila pravda, to bi bilo sve. Evo mi danaske gledamo svaku več, evo danas izlaže Josip Boljkovac, za tamo Slavonijom. Ja sam prolazio tim najtežim jadima kad je bio Pakrac i ovo, ja sam jedva izvukao glavu i tu isto, a evo sada iznosi pravu istinu ko je započeo rat. Zna se, zna se, koje otišao tamo školovo se, ko je otišao prije pa se vratio, sve su to oni zloglasni, što se kaže, što su ostali od '45. pa vamo. I opet će nam taki doći i ovi prije što su se razbjegli, oni će se opet vratiti pa će opet napraviti ovuda petljaniju i pokolj, a mi ćemo opet jadni da se svađamo i da se tučemo, bez nužde i bez nevolje, dok bi mogli da obradimo zemlju, a ne da ratujemo, evo. Ja toliko ako treba još ću, al' fala vam puno.

Amir Kulaglić: Prije sve želim reći da je gospodin koji sjedi desno od mene, fala Bogu preživio sve ovo. Eh, kad sam ja u svome izlaganju rekao ovo, ja imam svoje viđenje

Srebrenice i onoga što se desilo tamo, gospodin ima svoje viđenje, upravo zadatak te komisije jeste da na činjenicama, materijalno utvrđenim, nepobitnim činjenicama definišu šta se stvarno desilo u Srebrenici, Bijeljini, Zvorniku i šire i ja ni jednog trenutka ne bi poželio da vodim bilo kakvu debatu ili sukob sa gospodinom koji sjedi ovdje desno od mene, jer upravo značaj ovog procesa i ove komisije mora biti da se tačno utvrdi šta se desilo da ne bi svako od nas iznosio svoju istinu i trovao svoju djecu ili svoju unučad nekakvim svojim nepoznavanjem onoga što se desilo u pojedinim dijelovima kako Bosne i Hercegovine, tako i bivše Jugoslavije.

Vehid Šehić: Hvala. Gospođa Ljubica.

Ljubica Đurić: Ja pozdravljam ovaj skup, ja se zovem Đurić Ljubica, ja sam rođena u Bijeljini i živjela sam u Zenici, tamo se školovala, osnovala porodicu. Moga su supruga, Đurić Svetozara ubili Nisvet Kavaz, Bojić Zijad.. To sam ja istražila preko Međunarodnog Crvenog krsta. Još uvijek od '92. godine niko ništa ne poduzima da bar nađu kosti. Sva Zenica to zna đe je sahranjen, taj narod neće odati. Dijete su mi skinuli u Visokom, htjeli je ubiti. Svašta sam preživjela. Dobro, sve su to nacije preživile isto, ali da dođe do istine za sve. Ova Komisija u Bijeljini što je osnovana, dobro neka je osnovana, ali neka se dopiše i za Srbe i za Hrvate, da svi izložimo. Ja znam slušala sam gospodina Trbića i da će on reći, to ne može na ovoj regiji, da se osnuje tamo ne može. Tamo nema toliko Srba i niti bi smjeli. Ja kad sam stan vraćala meni su prijetili ubice ovdje. Iz SUPA sam zvala, tamo onaj SUP i htjeli da me ubiju, kaže doće u Bijeljino da likvidiraju i mene i djecu. Ja sam zvala međunarodnu policiju, tako da sam jedva stan vratila koji je Nisvet Kavaz bio, ubica, u mom trosobnom stanu. I ja sada, trebamo svi koji smo izbjegli da se ovdje dopišemo. Istina za sve Srbe, Hrvate i Muslimane. Svi smo mi isti. Da pronađemo kosti, da nađemo smiraj, da i moja djeca imaju zapaliti svjeću. Toliko hvala.

Vehid Šehić: Hvala velika. Vi ste apsolutno u pravu. Još zato je bitna ideja o kojoj se danas govori, i zato moramo učiniti sve da ona zaživi i da naš pritisak na aktuelne vlasti urodi plodom, tako što će oni donijeti, saglasiti se da se donese odluka. Zenica je dobar primjer, ali mi živimo u vremenu kada se za istinu kašnjava. Ljudi se boje kad kažu istinu o nečem, eto o vašem supruhu. On će biti izdajnik onom tamo narodu. Mi moramo afirmisati, radi ovih stvari da je časno biti izdajnik nego biti neko ko će prikrivati. U Zenici se mnogo toga dešavalo, slučajno znam, ali tamo nema još uvijek volje da se otkrije istina o svemu što se dešavalo '92. godine. Ova komisija može, i to je možda jedan od rezultata, da pokrene i u ovim mjestima o kojima se mnogo ne govori, a znamo da je bilo, kao što je Zenica, Bugojno, Travnik, i tamo ima poštenih ljudi, jer mi ćemo imati i za taj. Moram vam reći evo, da bude lakše, nije samo u Bijeljini biće 15 ovih konsultacija, u ovoj godini. 15 konsultacija. Upravo smo uzeli mjesta, kao što je na primjer Zenica, i taj dio, Travnik, Busovača, Gornji Vakuf, Uskoplje, Teslić, o čemu se malo govori, Tešanj, malo se govori, jer se uvijek fokusira na tri, četiri grada u Bosni i Hercegovini i mi se bavimo time.

Radi poštivanja žrtava mi želimo da se otkrije žrtva u svakom mjestu Bosne i Hercegovine, bez obzira da li se radi o velikom, ili malom nekom gradu. Izvoli. Evo iz drugog reda imamo sad, samo se predstavite, molim vas.

Admir Karić: Ja sam Admir Karić, dolazim ispred omladinske grupe Helsinškog odbora u Republici Srpskoj. Prvo, želio bih da pozdravim sve prisutne i želio bih da kažem nekoliko rečenica kao predstavnik omladine, odnosno ljudi na kojima svijet ostaje, i koji ne žele da žive s osjećajem krivice zbog zločina koji se desio u prošlosti. Jednostavno ne želim da mi mladi živimo u zabludi i da se bojimo jedni drugih, na čemu naši političari danas rade. Odnosno, oni i dalje žele da živimo mi kao što smo živjeli '92.

Što se tiče Koalicije za REKOM, ja u potpunosti podržavam njeno osnivanje. Najvažnije je, po meni, znači u toj koaliciji je da ljudi koji rade u toj Koaliciji žele pravu istinu, i koji neće vući na jednu stranu, odnosno da budu od autoriteta. Želim također, mi koji smo od '92. imali neke tri do četiri ili pet godina, da budemo ravnopravni članovi te Koalicije, jer mislim da možemo doprinijeti i boljem funkcionisanju te Koalicije. Prvenstveno na nama svijet ostaje i kao što sam već rekao, ne želim da imamo mi osjećaj krivice za neka nedjela koja su se desila u prošlosti. Također, ne želim da generacije koje dolaze, trpe posljedice onoga za šta nisu krivi. Jednostavno, po meni, i mislim da se svi slažemo, ljude ne treba gledati po njihovoj vjerskoj pripadnosti, nego po djelima koja rade. Klasičan primjer je, ja i moj kolega Oliver. Mi radimo u Bijeljini na povećanju međuetničke i međureligijske tolerancije i to je najbolji primjer da, iako smo različite vjerske pripadnosti, da zajedno funkcionišemo i potpunajemo jedan drugog. Toliko od mene, hvala vam.

Vehid Šehić: Hvala. Izvoli. E, izvolite vi, jeste.

Fahrudin Hasanović: E ovako, ja sam Fahrudin Hasanović, predstavnik Organizacije *poginulih i zarobljenih boraca* općine Teočak. Želim da pozdravim ovaj skup i potpuno podržavam ovu inicijativu. Nisam mislio uzimati riječi, da govorim, ali evo ponukale su me razne diskusije i moram da iznesem taj problem, to je prva prilika da taj problem iznesem.

E ovako, da bi bilo to sve o čemu smo se sastali i šta treba da radimo da nam ovaj omladinac, iza leđa mojih, da nam omladina sutra ne doživljava ovo šta smo mi doživljavali i u čem živimo. Ja imam slučaj konkretan i možda malo gospodin Duško Tomić, najvjerovatnije jedini nešto zna, ovo drugo ne zna niko ništa. Slučaj Teočaka: 68 ljudi zarobljenih, bez otvaranja borbenih dejstava. Mjesto zvano Lokanj i tu smo komšije, a hoćemo istinu, i ja sam za istinu, i bez toga nema ništa. Ali, zašto 17 godina, od '92. godine, 68 ljudi koji je zarobljeno i pobijeno na jedan najmoćiji svirepi način, motorkama. To je istina, i doći će taj proces, on ide, da nikada ovo o čemu govorimo, da budemo fer igrači, da budu komšijski odnosi dobri, da nam generacije koje dolaze, da saznamo istinu i da kažemo, to je to. To je taj, to je ta grupa uradila, to je taj naredio i to su ti izvršili, takav jedan strašan zločin. Nažalost, biću kratak, '92. 16. 07., a ovo je 2009. već smo u jedanaestom, desetom aprilu, do današnjeg dana. Radi se, mogu vam kazati nešto već, kako sam preuzeo treća godina. 10 godina je taj predmet mirovao na Kantonalnom tužilaštvu. Ali istina je da ono opet kažem, komuniciram, koga optužiti, za kim potjernica, i koga privesti. Kad, istina je da nijedna od majki, očeva, supruga nije dotična osoba da može nekom, ako me razumite, uprijet, to traži tužilaštvo. Onda ja kad

to mogu kao čovjek uprijet, iznaći i uprijeti i kažem, ja sam svjedok i evo me, onda ne treba mi, ne bi trebao drugi niko ništa.

Eto toliko ja, nisam mislio uzimati riječ, da kažem, ovo mi je danas prilika, da možda po prvi put nešto čujete o tom, zato sam ja, neka se izvine, neka se oprostí Duško Tomić, jer on je nekad malo navraćo u moju organizaciju, kod sekretarice, mene nije bilo i evo ja bi želio da ovo potpuno, kazao sam unaprijed da ovo potpuno podržavam ovu inicijativu, ali moralo bi. Još i ovo da kažem, ne govorim o Teočaku, ne govorim o žrtvama Teočaka, na ovaj način koji su pobijeni, a da se upre i da se taj zločin nađe, ko je naredio i ko je izvršio, nego na čitavoj Bosni i Hercegovini. Bez toga nema ništa. Ne opravdavam moga brata. Ja u moje ime govorim, a vi me vodi slušate. Ne opravdavam moga brata, ako je te take bestijalne stvari radio neka odgovara. I kad to kažem brata, onda me ne zanima više niko. E toliko, hvala vam, mislio sam da apsolutno ne govorim.

Vehid Šehić: Hvala vam. Izvoli.

Alma Mašić: Alma Mašić, Inicijativa mladih za ljudska prava. Ja bih se željela zahvaliti Admiru što je spomenuo i mlade ljude, i upravo u tom smislu mi ćemo i organizovati i posebne konsultacije za mlade iz Bosne i Hercegovine, upravo iz ovog razloga, da se čuje njihov glas, da ono za šta oni, jednostavno rođene generacije u ratu i poslije rata i te kako snose veliku, teret i odgovornost za ove sve stvari koje su počinjene, ali isto tako da oni na neki način shvate šta je to se dešavalo u prošlosti, da shvate, razumiju, kako bi oni znači, na neki način bili garant te mirnije, stabilnije i bolje budućnosti. Jer, mi na neki način i jesmo usmjereni jedni na druge, mi trebamo da gradimo odnose među mladima u regiji, ali prvenstveno i samo onda kada shvatimo i šta se to dešavalo u prošlosti da bi mi to mogli spriječiti i nikada više ponoviti. Tako da će i te konsultacije uskoro biti, i nadam se da će mladi biti blagovremeno obavješteni. Hvala lijepo.

Vehid Šehić: Izvolite. Samo malo, mikrofón će sad stići, i predstavite se.

Hamdija Husić: Ja se zahvaljujem što ste nas danas pozvali na ovu skupinu na sastanku. Ja sam Hamdija Husić, podpredsjednik *Udruženja Roma Republike Srpske*, sa sjedištem u Bijeljini. U utorak sam bio u Derventi, pozvao me jedan gospodin iz Banja Luke. Da li je moguće da je nestalo 241 osoba sa opštine Bjeljine, romske nacionalnosti, da sam ja njemu odgovorio, to nije tačno. Oni su pronašli u Bosanskom Brodu 241 osobu, tretira se da su romske nacionalnosti sa opštine Bijeljine. To nije tačno. Rekao sam im, to je bilo, nazvao me telefonom, pa je on iz Banja Luke došao u Derventu, tako da smo se našli u Derventi, a ja sam mu objasnio koliko je osoba nestalo, a koliko je poginulo u Bijeljini, za vrijeme početka ovoga rata. Mislio sam na ove Rome koji su u Skočiću, tamo kod Kozluka isto nestali, i oni su pobijeni, čuli smo kasnije da su pobijeni, u jednoj grobnici, prema Zvorniku u kojoj su zakopani, u grobnicu. Trojica su pronađeni i njihova porodica ih zakopala, a ostalih nema. To je više porodica iz sela Skočića odveženo u kamionima i nema ih dva dana, do danas dana. Tako da su ovdje u Bijeljini nestale tri osobe, to su bili, to su bila, ovaj maloljetna djeca. Jednu je osobu, fala gospodinu Tomiću, koji je otkrio pronađen, ali nažalost ubijen je. Vodio je neki postupak protiv toga, evo gospodina Tomića, tu je, došao je kod mene, to je bilo noći, prije pet godinu, zapitao me da li je

moguće da su nestala romska djeca ovdje u Bijeljini. Reko, to je tačno. Da li znaš gde se nalaze njihove porodice? Rekao sam, znam od jedne porodice ovdje koji se nalaze u Bijeljini, a one dvije porodice nisu tuđ, oni su negde u izbjeglištvu, u inostranstvu.

Zamolio me gospodin Tomić, da li bi ja mogao adresu, ili da idem s njime, ja iskren da budem noćna doba su bila, ja ne bi sad da idem, evo gospodina tu je. On je vodio taj postupak. Meni je brat i majka od onog djeteta, nakon par dana su došli, da je gospodin Tomić njima objasnio ko je, i pronađen je taj koji je ubio to dijete. U tome ja bih želio, sad ne bih u stvari demantovao i ispitivao gospodina Tomića, da li on može imenovati tog gospodina. Znam odakle je, nije potrebno, to ćemo kasnije. Toliko naše romske populacije je bilo ovde na početku rata. Ko je želio da napusti Bijeljину, mogao je da napusti mirnim putem, to su naši Romi i učinili ovde. Jednom, koji sad nije živ, oslobodio, što se kaže, naše Rome, da ne bi izginuli, da ne bi bili u nekim teškim slučajevima, pa im je dozvolio s autobusima, s kolima ili bilo kako da napuste Bijeljину, i neka mu Bog dušu oprost, što se kaže. Toliko od mene i hvala.

Vehid Šehić: Hvala. Izvolite.

Hajrudin Denjagić: Želim da u ime Komisije u kojoj radim pozdravim ovaj skup. Mislim da je inicijativa koja je data, fakat opravdana i slušajući diskutante, prvenstveno da kažem za gospodina Tomića, je li treba smoći snage i sa ovakvim razumom iznijeti činjenice i stanje kakvo je. Dakle, svjesni smo svi, dokle god u svojim glavama ne promijenimo što- šta i ovako kao što je Tomić mislim nastupio, da će vrlo malo biti rezultata od naših okupljanja. Slažem se s time da ne postoji politička volja, ali to nas ne treba da čudi. Ja sam jedan od bivših političara iz bivšeg sistema i jedan sam od svjedoka, je li kakvo je stanje bilo i do čega je došlo. Dakle, ne postoji politička volja. Ja bih malo oko ovoga da mislim, Vehid je to rekao, što je sasvim u pravu bio. Mi moramo biti svjesni da dokle god u ovom društvu kolo vode stranke, ne mogu ih nazvati ni nacionalnim, nego nacionalističkim, koje su nas uvele u ovo sve iz kojeg mi ne možemo, lako da izađemo. Dakle, snage koje su sada, vode i drže kormilo u svojim rukama su bile na strani zla. I sve dok te snage ne budu poražene, mi ne možemo očekivati bolje. Jest da je, da smo mi, kao jedna masa, zavedeni i da ih podržavamo još uvijek i oni nam kolo vode. Ja sam u Komisiji koja tačno nosi ovako sličan naziv za utvrđivanje istine. Nisam ja samo zato da mi utvrdimo one koji su činili loše, je li u toj našoj tragediji; nego da mi istaknemo i svjetle likove komšija i susjeda koji su odradili štošta u onako teškoj situaciji je li kad smo doživljavali jednu tragediju, dakle, jedno zlo. Dakle, vrlo je teško u ovakvoj situaciji pomenuti ta lica, ali je dobra stvar da ovo što se piše i što pišemo da mi to ostavimo o svijetlim likovima naših komšija, naših prijatelja, drugova, koji su nam pomogli da to zlo bude koliko toliko ublaženo u mnogim sredinama. Ja ću iznijeti samo jedan primjer, da vas puno ne opterećujem, jer radim u jednoj komisiji koja je formirana 2000.-te godine. Područje Koraja, mjesne zajednice Koraj, pripadam opštini Lopare, ja sam do '90. te bio predsjednik opštine Lopare. Po mom razrješenju, vis a vis tragedija koje je moje mjesto doživljavalo u svojih pet hiljada godina unazad postojanja, dakle izvukao sam pouke iz te prošlosti, da taj, da izađem pred taj narod i da tom narodu kažem suživot u Loparama je izvanredan. Nemojmo da idemo dalje u nekakve opštine koje se formiraju, Bošnjacke i tako. Hajdemo da ostanemo sa građanima srpske nacionalnosti u

Loparama, da u suživotu živimo. Međutim poslije toga, ja hoću ovo da iznesem iz određenih razloga, dakle kad sam rekao da su ljudi koji su bili na strani zla, još uvijek su prisutni i tako. Hoćemo lojalnost, potpisujemo, hoćemo obilježja, zastave izbacujemo, predajemo oružje koje je bilo legalno i na kraju jednu tešku tragediju to mjesto doživljava. Dakle, uništena su sva materijalna dobra, izuzev zemljišta da kažem i zraka i tako.

Završetak toga je desetine i desetine civilnih žrtava, stotine i stotine u logorima, uništen život, deset godina u tom mjestu, sad hvala Bogu uz podršku RS-a i Federacije i da kažem cijele BiH obnavlja se život ide nabolje, i mi moramo raditi na tome da slučaj Koraje ovog vremena procesuiramo. Dakle, mnogi se čude, šta je to tamo bilo, ko to sad neko proziva. Rekao sam eto neka ide ovo sad u javnost, mi se do sada zvanično nismo oglasili vis a vis procesuiranja slučaja Koraja. Mi pripremamo, čekamo, mislimo da nije još politička klima da se oko toga oglašavamo, ali kasnije ćemo se sigurno oglasiti. Dakle, molim vas shvatite me ponovo ovako, u ovom svemu, u formiranju ovog tijela, ovo je prava, dobra inicijativa da zajednički utvrđujemo i da damo svoje doprinose da se ovo privede što realnije kraju, i ova komisija za istinu, dakle, ja nalazim ovdje prostora, prostora i ovo što sam rekao, dakle, da govorimo i o svijetlim likovima u doba zla, u doba naše tragedije. Toliko.

Bogdan Ivanišević: Pa sad ovaj nije Vehid tu, a ne znam da li se neko drugi javio za reč, ja ću njega da odmenim par minuta kao moderator. Izvolite. Samo sačekajte mikrofon.

Blagoje Josipović: Ja sam se vama predstavio, pa ovdje vidim da ova komisija treba da preispita svu istinu u bivšoj Jugoslaviji. Vi vjerovatno znate gospodine Ivaniševiću, jer vi sarađujete sa međunarodnim institucijama, da je prije dvije godine, u januaru, mjesecu, u Strasbourg-u da je donijela Skupština Savjeta Evrope da je donijela jedan dekret, odnosno usvojila je zakon, gdje se instistira da svaka postkomunistička zemlja koja bude htjela da se uključi u Evropu mora, i obavezna je da prozove, da preispita sve zločine počinjene od '41. godine do danas. Šta bi to značilo ako je ta komisija koja se pravi da uključi i to da se preispitaju zločini koji su i u II Svjetskom ratu činjeni i poslije Drugog svjetskog rata. U ime žrtava ja to podržavam, svaka bi rado bila da se objelodani i kazni zločinac. Ja po tom osnovu govorim, u Sloveniji, oni to već procesuiraju Slovenci, koji su '45 godine bili, koji su toku titoističkog sistema pravili ratne zločine. Ja sam razgovarao sa jednim međunarodnim uticajnim funkcionerom koji kaže, vi hoćete dole u bivšoj Jugoslaviji da metete sobu. Ja kažem objasni mi šta je to, morate početi od čišćenja, jer ratni zločini, oni ne zastarjevaju. U ime žrtve, komisija će biti potpuno osmišljena i uključujem se rado u nju i učiniću sve da se objelodani i rasvijetli, ubice i žrtve od onog dana do danas.

A s druge strane, mom Loparcu ovom bi dao jedan odgovor ovako, ovaj Loparac koji proziva gospođu Natašu Kandić, izvinjavam se gospođo vi ne morate to čuti, da ne ispadne da sam poltron. Ako je nešto gospođa u dosadašnjem izlaganju rekla na štetu i jedne nacije i jednog naroda, dajte mi to citirajte pa da vam se pridružim. Eto hvala.

Bogdan Ivanišević: (prekida polemiku koja se ne čuje zbog mikrofona), izvinite nemate mikrofona da bih vam dao reč, ja sad moderiram. Javio se Emir, izvini, Edin i ko je tamo, video sam neku ruku. Aha. Ovaj gospodin, pa onda vi. Može Edine?

Mehmed Đezić: Ja sam Mehmed Đezić, predsjednik Udruženja logoraša Bjeljina-Janja i član Komisije za istinu i pomirenje opštine Bjeljina. Ono što ja hoću da izjavim, jer slušao sam dosta ovde priče i od gospodina, baš iz Lopara koji govori kako je pomago Muslimanima, odnosno Bošnjacima, logorašima, svka mu čast, hvala, ako je to istina. Ali ja ću vam reći jedno: u Janji u kojoj nikad ni jedan metak nije puko, iseljeno je 11.000 Bošnjaka, to je bio egzodus '94. gdje su vojno sposobni muškarci zatvarani u logore. Prvo logor Batković-preko 786 mislim cifra ljudi je iz Janje zatvoreno u logore Batković. Mnogi su, oko 40, baratam cifrom oko 40 ljudi koji su pobijeni, poginuli na liniji kao živi štit. Mnogi su u, dok nismo iseljeni, odvođeni iz kuća svojih i ubijeni. Za neke se ni dan danas ne zna trag. Neke smo i pronašli, mnogo je ljudi pronađeno zahvaljujući gospodinu Tomiću, i sahranjeni su na dostojanstven način. Međutim, još jedan izvjestan broj se vodi kao nestali i još nisu pronađeni.

Pa zar je to pravda da oni koji nisu vodili rat da se odvođe u logore, da se odvođe iz kuća, i da se ubijaju. I do dan danas nismo naišli ni na kakvo razumijevanje, ni na kakve osude, bar javne, verbalne, da se neko osudi, a pogotovo da se krivično goni. Oni ljudi koji su u ratu bili u tužilaštvu, oni su i danas na vlasti. Na naše pozive da dođu u Janju, na naše tribine koje smo organizovali, nikad se nisu odazvali, ni iz tužilaštva, čak ni iz opštinskih struktura vlasti. Toliko, hvala vam.

Vehid Šehić: Hvala. Edin.

Edin Ramulić: Ja sam Edin Ramulić, Udruženje prijedorčanki *Izvor*, i ovo moje udruženje je član Koordinacijske grupe za Bosnu i Hercegovinu. Mislim da je nakon nekoliko ovih izlaganja i stavova iznesenih, bitno pojasniti, i naglasiti da ova buduća komisija se neće baviti pitanjem ko je izazivao sukobe i zašto su vođeni ratovi na ovim prostorima. Komisija neće utvrđivati okolnosti u kojima su i kako su stradali pripadnici različitih vojnih i policijskih formacija, osim u slučaju da su oni bili zarobljeni, pa da su onda bili zatočeni i mučeni, ubijeni, ili na neki drugi način, bili žrtve torture, ratnog zločina, ili u određenom slučaju da su nestali, da treba rasvijetliti okolnosti njihovog stradanja. Komisija će dakle imati mandat da prikupi činjenice, prije svega o stradanju žrtava ratnih zločina. Dakle, žrtve genocida, zločina protiv čovječnosti, žrtve civile, žrtve torture u zatočeništvu, žrtve silovanja i druge žrtve rata i zločina, kao što su ove žrtve kršenje Ženevskih konvencija nad zarobljenim pripadnicima različitih vojnih i policijskih formacija. I mislim u skladu stim, da treba isto pojasniti da komisija sigurno neće moći spriječiti neke buduće sukobe na ovim prostorima, ali bi mogla preventivno da spriječi činjenje ratnih zločina i svega onoga što smo imali, na žalost, u proteklim ratovima na ovim prostorima. Eto samo toliko.

Vehid Šehić: Hvala. Jusuf Trbić, kratko.

Jusuf Trbić: Zbog gospođe Ljubice da kažem, vi ste iznijeli jedan problem i niste jedini. Vidite, u Zenici kako smo čuli nema komisije za istinu, kao što je nema u mnogim drugim opštinama. Opštinska komisija u Bijeljini, ona ima ingerencije samo za područje Bjeljinske opštine. I može istraživati šta se dogodilo samo na području Bjeljinske opštine, ne može otići u Zenicu da to istražuje. Međutim, mi sad imamo jednu šansu zajednički za sve ovakve slučajeve. Kad bude formirana regionalna komisija, naša Opštinska komisija treba da uzme izjave od svih ljudi koji su doživjeli nešto loše, bilo da su iz Zenice ili iz nekog drugog mjesta i da to proslijedi regionalnoj komisiji. Da se stog nivoa, s regionalnog nivoa izvrši pritisak na vlasti, recimo u Zenici, objavljivanjem tog materijala, tog slučaja, ustupanjem slučaja tužilaštvu i na razne druge načine, da se i tamo počne istraga. Zbog toga sam rekao da je za nas sve, velika šansa ovaj regionalni pristup, jer mnoge slučajeve, evo poput vašeg jednostavno nemamo šansu u današnje vrijeme da riješimo. A naravno da svaki slučaj treba da bude zabilježen i u tome je eto mogućnost koja, koju dobijamo, formiranjem regionalne komisije.

Vehid Šehić: Hvala. Duško Tomić. Kratko.

Duško Tomić: Prvo ja se izvinjavam Jusufu Trbiću, on je bio jedini u skupštini opštine koji je podržao rad komisije i koji je ustao u zaštitu članova komisije da ih onako ne vrijeđaju. Oprosti Jusufe, star čovjek, pa senilan. Srebrenica. Prešutati i prihvatiti činjenicu da je za Srebrenicu bio odgovoran jedan čovjek i to Naser Orić bi bilo skandalozno. Naprosto, onda bi povrijedili Amira i kosti njegove familije. Ja sam istraživao Srebrenicu. Tamo tražimo 800 nestale djece. Na spisku je 800 nestale djece, i jako je značajno da sam prije nekoliko dana dobio dokument koji još nije vidio ni Hag, niko, koji govori mnogo. To vis a vis istine, jer više nije važno ko šta misli o Srebrenici nego šta govore činjenice. Nemam ja dileme nikakve da je Naser pogan koja zaslužuje da mu se sudi, ali neka zna svaki Srbin, da je Naser Orić oslobođen zahvaljujući dvojici svjedoka Srba. Evo kako: istragu je Haški tribunal vodio i našao je dva svjedoka Srbina iz Srebrenice koji su dali iskaz o užasnom ponašanju Namera Orića u Srebrenici. Kada je stiglo da se sudi, ta dva svjedoka su to porekla na Haškom tribunalu. Zašto? Jer je u međuvremenu mafija, koja je savršeno u ratu i poslije rata sarađivala sa Naserom i sa srpske strane, ubijedila ta dva svjedoka da će biti ubijeni ako ne promijene iskaz, pa im je bolje dobiti po 100.000 maraka, nego biti mrtvi.

Bio sam svjedokom na Dedinju, kada sam išao da razgovaram sa Mićom Stanišićem, Ministrom policije MUP-a Republike Srpske, prvim ministrom, koji je u Hagu. Kada je zazvonio telefon i obavio razgovor ministar i kaže, pogodi ko me zove. Ne znam. Naser Orić. To je prije dvije tri godine. Molim? Naser Orić! Pa Mićo što mene ne zove, otkud tebe ministre zove. I znate šta nudi Naser Orić Mići? Novac. Mićo da ti pomognem za Hag, imam para. Ja sam bio zapanjen da krvnik Naser Orić, ministru Radovanove policije nudi pomoć. Ja sam uzeo taj broj od Miće i provjerio. Tačno. To je bio broj Namera Orića. Dakle, vizavi istine.

Dalje, ovaj dokument koji sam dobio je datiran od 14. jula '95. godine. Hitan, šifrovan, poslan je iz moje Bijeljine. Broj 052, kroz 95, poslao ga je prvi čovjek državne bezbjednosti Dragan Kijac, i poslao ga je zamjeniku Ministra policije, Tomi Kovaču. I

poslao ga je lično šefu policije u Zvornik, to je Dragoje Vasić. I poslao ga je zamjeniku komandanta specijalne policije, to je Ljubomir Borovčanin. I šta kaže taj dokument? Kratak je, koji sve govori: 'Raspolažemo podatkom da se u širem reonu Pobuda, opština Bratunac, još uvijek nalaze veća Muslimanska grupa', pazite grupa, ne vojska. Pominje se oko pet hiljada lica od kojih je 500 naoružanih. Pazite sad. Od pet hiljada, oni znaju da je 500 naoružanih. 'Koja u toku naredne noći navodno palnira izvršiti proboj preko putne komunikacije Milići, Konjević polje, Drinjača, i pokušati napredovanje dalje prema Tuzli. Ekstremisti iz ove grupe su uz prijetnju likvidacije spriječili predaju našim snagama, a pojedine svoje saborce navodno već likvidirali', i završavam. Šta govori ovaj dokument? Da rukovodilac DB-a, Dragan Kijac zna da je 5000 ljudi, od kojih je 500 naoružanih. Da dakle treba zaustaviti i napraviti blokadu i pobiti te ljude. I pobili su te ljude, nisu ih pustili da prođu. Zato što je na tom rejonu komunikacija Milići, Konjević polje, Drinjača, sve bilo od leševa, to je javna tajna. I sad govoriti da je Naser kriv za Srebrenicu je skandalozno.

Dalje, Dragomir Vasić je prekjucher, pardon, u četvrtak svjedočio. To je taj komandir milicije, šef, pred Sudom BiH, kao svjedok Tužilaštva BiH i šta on kaže, citiram, kratko: 'Dragomir Vasić, načelnik Centra bezbjednosti Zvornik kaže- u julu '95. godine komandant Ratko Mladić naredio je da se svi zarobljeni muškarci Srebrenice likvidiraju'. Pa molim vas, pa vidite sada, je li i ovo kriv Naser Orić?

Dalje, vrlo bitno: Savet za nacionalnu bezbjednost, Sarajevo 4. aprila '92. godine, predsjednik Savjeta dr. Radovan Karadžić. Saopštenje. Hitno. 'Predsjedništvo je pokazalo selektivnu zabrinutost, samo za zbivanja u Bijeljini, koja jesu za žaljenje, ali nisu jedina.' Dakle, Radovan priznaje da su događaji u Bijeljini za žaljenje. Napominje: 'Srpski savez za nacionalnu bezbjednost poziva narod da zanemari ovaj nepromišljeni čin i poziv Predsjedništva BiH da se zaustave događanja u Bijeljini. Ukoliko pak ovom pozivu Predsjedništva bilo gdje se odazvala teritorijalna odbrana, Civilna zaštita i rezervna milicija, Srpski savez za nacionalnu bezbjednost nalaže da se u tim sredstvima, u tim sredinama aktiviraju', pazite ko da se aktivira: 'krizni štabovi, podiže Teritorijalna odbrana, civilna zaštita i rezervna milicija, prvenstveno u cilju očuvanja reda, mira i sigurnosti građana svih nacionalnosti'. I završavam: Radovan Karadžić ne poziva redovnu policiju, ne poziva JNA da spriječi sukobe, nego poziva svoju rezervnu policiju, svoju TO da krenu u rat. Danas on sjedi u Hagu i treba da se brani od ovog dokumenta.

Kad se tiče Teočaka, ja sam svu dokumentaciju i imena ubica predao Tužilaštvu. A kako sam do toga došao? Tako što mi je lično ispričao čovjek koji je gledao dvogledom kako ubija policija, iz Ugljevika, specijalna, kako ubijaju ljudi sa vilama, motkama, šta sve čine, jad i čemer tamo i sve mi je to ispričao. I ja sam napisao krivičnu prijavu i predao je Vinku Laziću. A gle belaja, pa ne mogu kad Vinko tamo bio s njima. Koji je do skora bio tužilac ovdje. I šta se dogodi, taj koji mi je to ispričao mi je ispričao kako je ubio jednog malog Roma. To je ovoga mališana što sam ga tražio. I odveo me i pokazao, gdje ga je ubio i mom drugu pokazao. Ja i njemu napravim krivičnu prijavu za ubistvo djeteta. I šta bude? Do danas nije niko procesuiran. Oni su priveli toga Boru, dakle ubio ga je Boro Lukić, koji sad prodaje tu satove. Priveli su Boru, uzeli izjavu, pustili i rekli nemamo dokaza. A Boro kaže, treba tebe Duško ubiti to si me izdoo, nisam te izdao. Dakle to je

Kovačević, tužilac, zašto nije procesuirao Boru? Jer je Boro rekao o zločinima njihovim i zato ga puštaju da hoda po ulici.

Dalje, Skočić. Dragan Spasojević, Mangaš, zvani. Komandir milicije i šef u Kriznom štabu u Zvorniku je spreman sve da ispriča i ispričio je mnoge stvari. O užasnom zločinu u Skočićima, o Romima, i on mi je rekao, Duško, slobodno reci, ja sam pregrmio svoj život, sve ću ispričati, gdje god treba da dođem. Ja ću ga pozvati jednog dana u Skočiće da vam ispriča tu priču. Dalje. Završavam.

Koraj. Strašan zločin. Zašto? Zbog pljačke. Danas se dižu boračke organizacije da brane ratne zločince. Borci su u većini časni ljudi i nisu zločinci, ali ako ih brani boračka organizacija, onda uzima sebi odgovornosti. U Koraju se desio strašan zločin u toku rata, ali i posle rata. Ovaj isti Dragan Kijac je organizovao ljude i policiju da zapali, međunarodne zajednice objekte, koji je napravile Ujedinjene nacije, i zapalili su te objekte '96. čini mi se, ili sedme. Taj u Beogradu je i dalje vlast. Taj, još uvijek je u DB-u. Taj nije optužen, taj nije uhapšen i dalje vladaju oni. I zato je opasno se boriti za istinu.

I završavam. Janja. To je najveći zločin koji ja mogu da pojmem. Zašto? Janja nije metka opalila. Janja je vrijedna, čestita, koja je hranila Republiku srpsku, koja je dala sve što je imala i na kraju su doživjeli da ih sve pokupe i šutnu. U toj su Janji odveli jednog malog Arnautovića, Edina, i ubila ga mučki, jedanputa na Drini, pa kad je preživio, drugi put u Novom Sadu, odnosno u Mitrovici, i ja sam tražio podatke o tom zločinu i šta sam doživjeo. Neki dan dobijam odgovor od zamjenika glavnog tužioca Okružnoga tužilaštva u Beogradu: 'Gospodine Tomiću, žao nam je svu dokumentaciju koju smo imali', a vodili su istragu, 'smo uništili zbog naših propisa.' Znači, uništili su dokumentaciju o strašnom zločinu nad tim dječakom koji je ubijen dva puta, koji je nađen u Obrenovcu. A ja čitam juče u novinama, unuk Draže Mihajlovića je preuzeo svu dokumentaciju za svoga deda. Sačuvali su znači od '46. a nisu sačuvali od '93. To govori o sistemima o kojima sam maloprije govorio. I završavam.

Ja znam da sam svaki dan u smrtnoj opasnosti u ovom gradu. Zašto? Što sam otkrio da 220 registrovanih kriminalaca, evo ih, koji su kupili kasetu od policije u Bijeljini o strogo povjerljivim, registru kriminalaca, i kad sam prelisto. Boga mi, mnogo je ovih ratnika koji su danas registrovani kriminalci. Poražavajuće je da zamjenik, Lazić Ljubomir bude na listi registrovanih kriminalaca. Poražavajuće je da Đokić Radoslav, Kajsija, koji je SDS-ov pendrek, koji straši ljude, koji je bogataš danas, koji je mene tražio da ubije sa svojom bandom, je registrovani kriminalac. E to su njihove tajne i javne pesnice sa kojim oni drže vlast i sa kojim straše Komisiju za istinu i pomirenje. Ali ja se njih ne plašim. Bolje umrijeti u istini nego živjeti sa njihovom lažju. Hvala vam.

Vehid Šehić: Hajte, pa da privodimo ovo kraju.

Cvjetko Gavrić: Gospodine Tomiću, ja vidim da vi okrivljujete to tu dosta.

Duško Tomić: Ne ja nego činjenice.

Cvjetko Gavrić: Ne, ne, molim te, zna se ko je uradio Koraj. To se zna. A, što ti ne dođeš pa da vidiš ko je uradio Lukavicu, Brezje, Visore, Milaće i oto. Isto je to spaljeno i opljačkano, nema niđe ništa.

Duško Tomić: Niste me zvali nikad. Došao bih.

Cvjetko Gavrić: Pa obidi. Nije te ni tamo niko zvao.

Duško Tomić: Tamo su me zvali. Sa svim sam išao, pozivi su bili, ovih ljudi svih.

Cvjetko Gavrić: Isto kada ovaj Stevo Pašalić opisuje demografiju, šta je se, šta je urađeno, a ne navodi pola sela, onih koji se znaju. Ja sam njemu, ja sam ležao sa njim na VMA u Beogradu kažem, nemoj pisati kad ne znaš, nego dođi, obidi, pa onda piši. E tako.

Vehid Šehić: Dobro. Hvala. Izvolite vi, pa ćemo polako privoditi

Mate Ešegović: Ja sam Mate Ešegović, dolazim sa područja novoformirane općine Gradačac-Pelagićevo, nekadašnja općina Gradačac, na kojoj je prije ovog rata živjelo negdje oko 9.000 Hrvata. U toku ovog rata protjerano je 8.000. Kuće i sva materijalna dobra su totalno uništena. Od toga, od 8.000 na sreću, mada je jedna žrtva velika stvar, samo 33 su osobe zarobljene, za koji se i dan danas ne znaju gdje su. Koji se i dan danas potražuju. Ova komisija, nadam se da će ova komisija učiniti i duboko sam uvjeren da će ovdje imati, da će raditi svoj posao, da će ovi i da će se sve ove žrtve pronaći i da će se predati rodbini, porodici, da ih oni pokopaju, svako na svoj način. Eto.

Vehid Šehić: Hvala. Evo čuli smo mnogo diskusija. Moram reći da sigurno, još uvijek, ljudi koji su pokrenuli ovu inicijativu, nisu fiksno odredili čime će se baviti ova komisija, jer upravo se želilo da se krene na jedan drugačiji način. Da vam se ništa ne nameće, da iz ovih konsultacija proizađe ono što bi trebao da bude sutra mandat rada komisije. Vidimo da je mnogo inicijativa kada su u pitanju nestali, i sigurno će se ona baviti na jedan svoj specifičan način s tim. Možda je ovo prilika i da se izvrši pritisak i na institucije za nestale u Bosni i Hercegovini. Pritisak na vlast, da daleko više sredstava odvoji za rad centara za identifikaciju, jer i tamo se, nalaze se kosti na stotine ljudi za koje se još uvijek ne može utvrditi identitet, jer nema sredstava. Znači da aktualna vlast, nije joj u cilju da se utvrdi identitet tih osoba, iz kojih razloga, ja ne znam, jer mi je nepojmljivo da ne može odvojiti sredstva da bi se taj postupak ubrzao i zato imamo veliko nezadovoljstvo udruženja nestalih osoba i u Istočnom Sarajevu, i u Banja Luci, i u Tuzli, ovaj zašto taj proces ide tako sporo. Mislim da i to treba gledati kao moguću, kao moguću posljedicu, pozitivnu i ovih prvih konsultacija da se izvrši pritisak na vlast da vidi da postoji jedna grupacija koja želi da učini taj proces daleko efikasnijim nego što je sada u ovom trenutku.

Ono što ćemo mi, moram i to reći, jer to stvara nezadovoljstvo u Bosni i Hercegovini, ima oslobađajućih odluka Haškog tribunala. Oslobađajuće odluke ne volim, pošto sam

dugo bio sudija, ne volim komentarisati, ali, apsolutno, odluke suda, pa i ove oslobađajuće, ali za mene je nepojmljivo da za neke stvari gdje nije bilo dokaza da je osoba počinila ratni zločin, ali je utvrđeno da su da ima, 40, 50, 60, žrtava; da naše tužilaštvo ne radi na tim predmetima kao prioritarnim, jer oni stvaraju jednu posebnu atmosferu, ovaj u Bosni i Hercegovini. Tu mislim i na Kravice, mislim i na Grabovicu, mislim i na mnoga mjesta gdje imamo oslobađajuće odluke za određene ljude, ali sud nije utvrdio ko je kriv. Naše pravosuđe još uvijek, izgleda nema onu snagu koju mi kao građani očekujemo da nepristrasno i efikasno djeluje u određenim situacijama. Moru sam ovo reći radi, zato što se spominjao Naser Orić.

Duško Tomić je spomeno nešto što je postalo danas praksa, jer mi smo ipak prihvatili jedan virus neoliberalizma da nam je bitna, samo nam je novac bitan. Mnogo je oslobađajućih odluka. I pred sudom županijskim, i u Mostaru, i u Sarajevu i drugim mjestima, jer se svjedoci potplaćuju, dobijaju po 50, 100.000 maraka, i oni će pogaziti i ono sve moralno, ako ima nešto i za pare će svjedočiti na način tako da će oslobađati one koje su, za koje znamo i ima mnogo svjedoka koji tvrde da su počinili ratne zločine. Mnogo je takvih situacija i to je samo jedan dokaz u kojem bi ambijentu i ova komisija sutra, kada započne svoj posao radila. Ali mislim da bi se daleko više vjerovalo toj komisiji, nego što se vjeruje, na žalost mnogim državnim institucijama, naročito u Bosni i Hercegovini.

Da li ima još neko nešto da kaže i da polako ovo možemo privoditi kraju. Ja bi vam se kao moderator zahvalio. Meni je drago da ono čega smo se mi uvijek bojali, da ne dođe do nekog, neću reći sukoba, ali nerazumijevanja ovdje je ipak ispoljena ta kultura dijaloga i samo se tako može doći do nekih ciljeva, a oni su zajednički, da utvrdimo što više činjenica o svemu što se desilo, da ne bi s nama manipulirali, kao što se i danas manipuliše i na kraju bih eto zamolio ili Bogdana ili Natašu da ako žele nešto da kažu...

Nataša Kandić: Pa ja bih samo dodala, ono što je moj utisak sa ovog današnjeg skupa a i sa mnogih drugih, a to je da ljudi imaju žrtve, da imaju potrebu da govore o onome što se desilo njima lično ili ono što imaju njihova saznanja. I to je jedan relevantan pokazatelj, šta je ustvari potrebno. Potrebno je stvoriti jednu javnu platformu, za glas žrtava. Naravno, to onda podrazumeva i određene procedure za iznošenje, javno iznošenje tih podataka, ili da kažem tih ličnih ispovesti, ali definitivno ta neka ideja o REKOM-u koji bi organizovao javna slušanja žrtava dobija potvrdu na svim ovim konsultacijama upravo zato što se vrlo lako skrene sa teme i umesto da razgovaramo da govorimo o tome da vidimo šta bi bilo dobro, kojim zločinima da se bavi ta komisija. Pa sigurno ja verujem da niko od vas ne misli da bi trebalo da se bavi pljačkama, jer onda ta komisija za hiljadu godina ne bi završila svoj mandat, ali nekako ponestane vremena za to, ali svi imaju potrebu da govore o tome šta im se desilo, ili kao gospodin Tomić, o tome koja su njegova saznanja u tom, u prikupljanju podataka o ratnim zločinima. Pa rekla bih da danas smo čuli i dve tri stvari, dva tri predloga koji se odnose na samu ovu inicijativu, da bi bilo dobro da se imena počinilaca, na kraju rada, da komisija objavi imena počinilaca. Onda je takođe rečeno, u prilog toj, da zapravo nacionalne komisije nemaju te kapacitete koje može da ima regionalna komisija, i to regionalno uključivanje i jedan dobar, takođe predlog koji je poteklo da znači na budućim ovakvim konsultacijama treba uključiti i

predstavnik verskih zajednica, tako da mislim da je bilo i ovoj Grupi za koordinaciju konsultacija u Bosni i Hercegovini, korisne, vrlo dragocene inicijative, predloga znači da se ubuduće pozivaju i predstavnici verskih zajednica. Ja vam se zahvaljujem.

Vehid Šehić: Evo, samo kratko.

Bogdan Ivanišević: Pa, ja sam prepoznao u nekoliko istupa bojazan, i to pre svega predstavnika srpskih asocijacija, da bi se mogle zanemariti njihove žrtve, njihova stradanje, bilo od strane ljudi koji učestvuju u ovom procesu, bilo od strane REKOMA. Ja razumem, mogu delomično da razumem tu bojazan, ali nije osnovana. Upravo ideja sa REKOM-om jeste da se tu zaista stradanja svih registruju, da se o njima govori, da se napravi popis žrtava, svih žrtava, bez obzira na nacionalnost, i tako dalje. I tako da, ako postoji neka vrednost, koja danas nije dovoljno istaknuta, ove inicijative, odnosno tog tela koje bi eventualno bilo osnovano, onda je to da će ona omogućiti žrtvama da se ne osećaju kao da se o njima ne govori, da se govori samo o stradanju onih drugih. Možda nije dovoljno nekoliko sati razgovora ili nekoliko rečenica u tom smislu da razagna te bojazni. Ali ja mislim, ja verujem, da će ovaj proces konsultacija isto pokazati da se ide u tom pravcu. Samo bih to hteo da naglasim.

Salem Čorbo: Ja bih takođe htio samo jednu rečenicu u duhu onog pitanja koji je Radmila ovde postavila. Mi koji predstavljamo organizacije i koji zastupamo interese prije svega žrtava, ne smijemo propuštati prilike da najvažnijim političkim, ali i svim drugim važnim mjestima na vrhu postavljamo ta pitanja agende. Ovaj kraj, ovaj region, nepovratno, nadam se ulazi u Evropske integracije, znači, kompletan region, i ako ništa drugo, ova komisija ne stigne uraditi, samo to, da na vrhu agende tih obaveza tih država koje dolaze, bude između ostalog i ova pitanja, obaveze prema svojim građanima, a to je gdje su nestali, kakav je tretman žrtava, znate tamo imaju obaveze prema deviznim štedišama, ima dosta tih stvari praktičnih. Centralna, najdublja, ljudska pitanja, ako ništa drugo, ako komisija to drži, ponavljam na vrhu svih pregovora, razgovora ponekad i diktatom, znate živjeti u zemlji u kojoj nedostaje 13.000 ljudi, a ja sasvim puzdano, kao i svi vi ovdje vjerovatno znate, da ovdje žive ljudi koji znaju za svako to tijelo gdje je i oni su ili ukupno ili dijelom u nekoj vlasti. Dakle, ako smo nemoćni a želimo da budemo jaki, da zastupamo složno interese tih populacija i po meni ova će Komisija opravdati, dijelom svoje postojanje.

Vehid Šehić: Ja se zahvaljujem. Zamolio bih vas da onaj koji je kroz ove konsultacije odlučio da potpiše ovu izjavu da podržava jednu ovakvu ideju, vi imate u vašim fasciklama jednu takvu izjavu, ja bih vas zamolio da to potpišete, ali da se naša inicijativa o svemu ovom ne završava samo na izjavi, nego da koristimo u svim našim kontaktima da afirmišemo ideju. I još nešto, vi ste govorili ovde Bošnjaci, Srbi, Hrvati, ja se zalažem za još jednu, četvrtu kategoriju koju niko ne spominje i zato mi nije apsolutno bitna nacija, bitna mi je žrtva. Ima nas u ovoj državi koji ne pripadamo nacionalnim ekskluzivitetima, koji nismo ni nacionalne manjine, već smo neki bivši, pa smo nešto sada sadašnji, o kojima se ne govori. Nema bojazni da će se ovdje raditi po onim nacionalnim kotama nego nas interesuje isključivo žrtva sa imenom i prezimenom.

Tehnička stvar sad dolazi. Putni troškovi će biti u sljedećoj, u prostoriji onoj tamo. Ručak će biti isto tamo, pa evo vamo sve desno, ja bi više volio da je lijevo, ali sve desno. Ja vam se zahvaljujem i vjerovatno ovo, mi ćemo i kroz druge neke aktivnosti koje budemo vodili neovisno o REKOM-u ponovo govoriti o ovoj ideji, jer je moramo tako afirmisati sve. Hvala.